

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETAS
TEISĖS FILOSOFIJOS KATEDRA**

JURGITA RINDZEVIČIŪTĖ
Teisės ir valdymo studijų programa

TEMA
ATVIROS (PILIETINĖS) VISUOMENĖS SAMPRATA IR
JOS TAPATUMO PROBLEMA LIETUVOJE
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. habil. dr.
Alfonsas Vaišvila

Vilnius, 2006

TURINYS

IVADAS	2
1. ATVIROS (PILIETINĖS) VISUOMENĖS SAMPRATA	5
1.1. Socialinio atvirumo sąvoka ir jo palyginimas su socialinės tvarkos uždarmu.....	6
1.2. Pilietiškumo samprata. Pilietiškumo aktualumą kvestionuojančios priežastys.....	9
2. PILIEČIŲ GALIMYBĖ DALYVAUTI VALSTYBĖS VALDYME	
2.1. Visuomenės organizuotumo laipsnis Lietuvoje.....	18
2.2. Piliečių galimybių dalyvauti valstybės valdyme formos.....	25
2.3. Teisės aktai, blokuojantys piliečių galimybes dalyvauti valstybės valdyme.....	32
3. TEISINIS NIHILIZMAS KAIP PILIETINĖS VISUOMENĖS FORMAVIMOSI KLIŪTIS	
3.1. Teisinio nihilizmo sąvoka.....	39
3.2. Teisinio nihilizmo priežastys Lietuvoje.....	44
3.3. Teisinis nihilizmas (korupcija) kaip kliūtis formuotis pilietinei visuomenei.....	48
IŠVADOS	55
NAUDOTŲ ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	57
SANTRAUKA	60
SANTRAUKA (anglų kalba)	61

IVADAS

Atvira (pilietinė) visuomenė – tai demokratinė visuomenė, tai socialinis demokratinės valstybės pagrindas.

Pilietinės visuomenės idėja turi ilgą istoriją politinės minties tradicijoje, tačiau šio darbo tikslas yra ne šios idėjos istorinės raidos apžvalga, o pagrindinių atviros visuomenės bruožų, jos gyvavimo sąlygų išryškinimas bei galimų grėsmių pilietinės visuomenės plėtrai įžvalga.

Teisinė demokratinė valstybė dažnai tapatinama su pilietine visuomene, nes atvira (pilietinė) visuomenė realiai gyvuoti ir plėtotis gali tik esant demokratinėi valstybės santvarkai. Žinoma, pilietinės visuomenės gyvavimo galimybė egzistuoja ir totalitarinio (nedemokratinio) režimo sąlygomis, tačiau tik kaip tokį režimą iš vidaus griauantis veiksnys, kaip atsvara valdžios galiai, tai opozicinė pilietinės visuomenės tradicija, totalitarinės valstybės „priešininkė“. Lietuvai siekiant nepriklausomybės atkūrimo būtent tokia šalies pilietinė visuomenė buvo tuometinės santvarkos vidinė, dorovinė oponentė.

Mūsų tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės deklaruotas Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambuleje. Pilietinę visuomenę kurti gali tik laisvas individas, tokių individų bendruomenė. Taigi, darbo **tyrimo objektas** – pilietinė visuomenė ir jos tapatumo problema Lietuvoje. Lietuvos visuomenę apibūdinti kaip stiprią politinę lygiateisių piliečių bendriją būtų gana sunku. Politinį susvetimėjimą, pilietinės ir politinės brandos stoką, tautos nykimą kaip lietuvių tautai aktualias problemas metiniame pranešime (2005 metų) įvardija Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus¹. Tai patvirtina ir įvairūs visuomeninių organizacijų iniciatyva atlikti visuomenės tyrimų rezultatai.

Susidomėjimą šia tema taip pat skatina nuolatinės politikų, žurnalistų diskusijos. Nagrinėti atviros visuomenės problematiką nevengia ir įvairių sričių mokslininkai: politologai, filosofai, ekonomistai, sociologai, teisininkai, nors, kaip pastebi prof. A. Vaišvila, teisininkai kol kas nėra patys aktyviausi šios krypties tyrinėtojai, nors pilietinė (atvira) visuomenė visų pirma yra teisinė problema.²

Siekiant geriau atskleisti darbo objekto problematiką, iškeliamas šio darbo **tikslas** – remiantis pasirinktais pilietinės visuomenės kriterijais išnagrinėti pilietinės visuomenės būseną Lietuvoje.

¹ Metinis Prezidento V. Adamkaus pranešimas (2005 m.); prieiga per internetą: <http://www.president.lt/file/metinis2005.doc>; [prisijungimo laikas: 2006-06-07].

² Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 104.

Iš čia išplaukia **uždaviniai** – apibūdinti pagrindinius pilietinės visuomenės požymius, remiantis jais apžvelgti pilietinės visuomenės raidą Lietuvoje, įvardinti priežastis dėl kurių šis procesas vyksta gana lėtai ir sunkiai.

Darbe pilietinė visuomenė Lietuvoje nagrinėjama remiantis tam tikrais **kriterijais (šio darbo dalykas)**:

pilietybė, pilietiškumas – tiek atskiram piliečiui, tiek bendrai pilietiškumui būdingas siekis ir mokėjimas ginti savo socialinius, politinius interesus, bendrus – grupinius ir tuo pačiu valstybinius interesus;

visuomenės organizuotumas – pilietinė visuomenė – tai aktyvių, intelektualių ir sąmoningų narių visuomenė. Aktyvumas tokioje visuomenėje būtinas ne tik kaip jai būdingas požymis, bet kaip pastovi būseną. Pilietinė visuomenė aktyvių piliečių dėka yra nuolatinės valdžios kontrolės garantas, tad visuomenės organizuotumas, kaip piliečių gebėjimas savarankiškai jungtis į įvairias grupes, kaip socialinio aktyvumo ir siekiamų skirtingų interesų suderinimo konkretus pavidalas yra vienas pagrindinių atviros visuomenės kūrimo instrumentų;

piliečių galimybė dalyvauti sprendimų priėmime – tautos valia, kaip demokratijos esmė, įgyvendinama per politines piliečių teises dalyvauti politiniame šalies gyvenime, demokratija veikia piliečiams realiai dalyvaujant savo valstybės valdyme;

teisės aktai, blokuojantys piliečių galimybę dalyvauti valstybės valdyme – sekant Lietuvos Respublikos Konstituciją ir „matant“ realų gyvenimą galima imti abejoti ar tautos galia įgyvendinti savo suverenitetą yra reali;

teisinis nihilizmas – piliečiams nedalyvaujant politiniuose procesuose demokratija gali tapti „popierinė“, ypatingai kada šiandieninę mūsų visuomenės būseną puikiai apibūdina terminas „politinė depresija“. Prof. A. Vaišvila šią visuomenės teisinės sąmonės būklę įvardija kaip teisinį nihilizmą. Šis reiškinys, jo priežastys, raiškos būdai darbe yra nagrinėjami siekiant atskleisti pačią mūsų tautos teisinės sąmonės būseną. Teisinis nihilizmas, pasireiškdamas įvairiomis formomis (vienas iš kurių yra korupcija) ir mastais yra ne tik viena pavojingiausių kliūčių formuotis pilietinei visuomenei, bet tuo pačiu iš vidaus ardo vis dar besiformuojančią pilietinę visuomenę.

Teiginys, kad Lietuvoje pilietinė visuomenė vis dar formuojasi, kad šalyje yra tik pilietinės visuomenės fragmentai, besireiškiantys atskiromis pilietinėmis iniciatyvomis ir yra šio darbo **hipotezė**, išplaukianti tyrinėjant Lietuvos visuomenę remiantis minėtais kriterijais ir pripažįstant, kad savarankiškos piliečių visuomenės, politinės tautos sukūrimas yra vienas iš svarbiausių mūsų šalies siekių, tikslų, kuriam pasiekti prireiks dar daug pastangų.

Siekiant įvairiapusiškesnio darbo problemos išnagrinėjimo remiamasi prof. A. Vaišvilos darbais (gili atviros visuomenės, teisinės valstybės teorinė ir istorinė analizė pateikta veikale

„Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje“), Pilietinės visuomenės instituto iniciatyva atliktų tyrimų, vykdytų projektų rezultatais,³ Žmogaus teisių stebėjimo instituto⁴ atliktomis Žmogaus teisių padėties Lietuvoje apžvalgomis, bei kitais projektais, prof. R. Grigo sociologine apybraiža bei kitų autorių (R. Rekašiaus, P. Ragauskos, R. Juozapavičiaus, J. Palidauskaitės, A. Raudonienės) darbais, Lietuvos visuomenės, pilietinės visuomenės kūrimosi srityje atliktais tyrimais.

³ Pilietinės visuomenės instituto iniciatyva ir kiti atlikti tyrimai; prieiga per internetą: <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74>

⁴ Įvairios viešosios nuomonės apklausos ir kiti projektai; prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/>

1 DALIS. ATVIROS (PILIE TINĖS) VISUOMENĖS SĄVOKA

Pilietinė visuomenė gali būti apibūdinama kaip sudėtinga, įvairialypė nepavaldžių ir nepriklausomų tarpusavio ryšių ir struktūrų sistema, kaip organizuota sfera, apimanti daugelį nepolitinių (tautinių, religinių, ekonominių, socialinių) santykių, kurie plėtojasi be valdžios įsikišimo.

Pilietinės visuomenės pagrindas – tai teisiškai laisvas individas ir laisvų individų bendruomenė. Individų, besirūpinančių savimi ir aktyviai ginančių savo teises bei gebančių vienytis su kitais, turinčiais bendrus interesus. Pilietinėje demokratinėje visuomenėje siekimas suderinti įvairių grupių veiksmus ir mąstymą (ne suvaržytu, o laisvu pavidalu) yra ėjimas link socialinės tvarkos, harmoniškumo kaip tam tikros socialinio bei kultūrinio kapitalo formos.

Pilietinė visuomenė yra ta sritis, kurioje asmuo išreiškia savo pilietiškumą asmeninių ir kolektyvinių veiklų įvairovėje. Tokių veiklų pavyzdžiais gali būti tiek parama skurstantiems, tiek dalyvavimas bendruomenės veikloje, tiek dalyvavimas visuomeninėse organizacijose ar judėjimuose. Dalyvavimas tokiose ir panašiose veiklose suteikia asmenims galimybę apibrėžti save ne kaip statistinius tam tikros šalies pilietybės turėtojus, turinčius teisę dalyvauti rinkimuose, bet kaip piliečius, įsitraukiančius į savivaldos procesus.

Pilietinės (atviros) visuomenės sąvoka yra neatsiejama nuo laisvės idėjos, nuo laisvės burtis į organizacijas, sąjungas, asociacijas, kurios sujungia visuomenę į vieną visumą. Šios organizacijos, asociacijos, judėjimai, kuriuos kuria ne valstybė, o piliečiai, dažnai atsiranda spontaniškai, kada atsiranda poreikis reaguoti į tam tikrą įvykį, apginti bendrą interesą. Taigi, pilietinėje visuomenėje labai svarbus yra pačių piliečių savaveiksmiškumas, sugebėjimas savarankiškai tvarkytis bei iniciatyva – šie bruožai užtikrina interesų įgyvendinimą. Pilietinė iniciatyva yra svarbi ne tik finansiniuose, profesiniuose ar gamybiniuose reikaluose, bet ypatingai svarbūs savivaldos, kultūrinėje, mokslinėje, visuomeninėje veiklose. Šiose veiklos srityse valdžios institucijos turėtų visokeriopai skatinti savo tautos iniciatyvumą.⁵

Pilietinės demokratijos visuomenės reguliatyvinį pagrindą sudaro Konstitucija, kurios reikalavimų laikosi visi visuomenės subjektai. Pilietinė visuomenė kaip konstitucinis principas yra susijusi su teisine valstybe, kas ir yra deklaruota Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulėje: Tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės.

Kaip matyti, pateikti tą vienintelį atviros (pilietinės) visuomenės apibrėžimą yra pakankamai sudėtinga. Įvairūs skirtingų laikų mąstytojai, politikos teoretikai bandė atsakyti į klausimus: ką reiškia būti piliečiu? Koks turi būti asmens, piliečio ir valstybės, valdžios

⁵ Grigas R. Tautos likimas, Vilnius : Rosma, 1995. P. 346

santykis? Vienareikšmi, visiškai teisingą atsakymą pateikti yra sunku, kiekvienas savaip ieško savų atsakymų į šiuos klausimus, ir nuo šių atsakymų priklauso apsisprendimas dalyvauti visuomeniniame gyvenime bei tokio dalyvavimo būdas.

1.1. Socialinio atvirumo sąvoka ir jo palyginimas su socialinės tvarkos uždaru

Tiek politologinėje, tiek teisinėje literatūroje vartojami „pilietinė visuomenė“ ir „atvira visuomenė“ terminai iš esmės apibrėžia tą pačią demokratinę visuomenę. Jų skirtumą galima būtų išvesti apibūdinant visuomenės demokratiškumą per savarankiško piliečio suvokimą (pilietinė visuomenė) ir socialinių grupių, visuomeninių organizacijų gebėjimą, teisę dalyvauti visuomeniniame gyvenime, sprendimų priėmime („atvira visuomenė“).

Pačiu terminu „atviras“ galime apibūdinti tai, kas yra prieinama, skirta ir pasiekiamą kiekvienam. Romėnai naudojo šią sąvoką apibrėžti tai, kas vieša: *publikum* – „viešas“ (prieinama kiekvienam, dėl visų, visiems).

Atvira visuomenė kildinama iš miesto bendruomenės, miesto gyvenimo būdo. Į tai nukreipia ir antikos laikais vartotas terminas demokratinei visuomenei įvardyti – *civitas civilis* – miesto gyventojas. Valstybės reikalų aptarimas, tiek formalus, tiek neformalus, buvo vienas svarbiausių Atėnų miesto gyventojų gyvenimo interesų ir malonumų. Tai lėmė bendro gyvenimo, kuriame galėjo visi dalyvauti, idealas⁶.

„Sakydami, kad mūsų šios Vakarų civilizacija yra kilusi iš graikų civilizacijos turime paaiškinti ką tai reiškia. Tai reiškia, kad kaip tik graikai pradėjo šią didžiąją revoliuciją, kuri, atrodo, dar neįpusėjo – perėjimą nuo uždaros prie atviros visuomenės⁷.

Priešybė atvirumui (*publicum*) yra uždarusas (*privatum*).

Prof. A. Vaišvila atvirą visuomenę apibūdina per teisinį jos aspektą, remdamasis socialinio atvirumo sąvoka, atskleidamas, kad atvira visuomenė ir teisinė valstybė kyla iš vieno ir to paties šaltinio – teisės. Socialinio atvirumo sąvoka padeda apibrėžti atvirą (pilietinę) visuomenę, išryškinti jos požymius. Socialinis atvirumas gali būti apibūdinamas kaip skirtingų interesų (teisių) įgyvendinimo santykinumas.

Pasak prof. A. Vaišvilos, vienas pagrindinių demokratinės visuomenės požymių yra jos socialinės tvarkos atvirumas, todėl dažnai jai apibūdinti vartojamas atviros visuomenės terminas. Pats terminas „atvira visuomenė“ tapo populiarius, dažnai vartotinas anglų filosofo Karlo Poperio dėka. Savo veikale „Atvira visuomenė ir jos priešai“ jis išskyrė pagrindinius tokios visuomenės

⁶ Sabine G.H., Thorson L. T. Politinių teorijų istorija. Vilnius: Pradai, 1995. P. 53.

⁷ Popperis K.M. Atviroji visuomenė ir jos priešai. Vilnius: Pradai, 1998. P. 181.

požymius, tokius kaip įstatymo viršenybė, valdžia, kuriai turi visi paklusti, priešybė totalitarizmui, teisniam nihilizmui.⁸

Kaip vieną pagrindinių uždaros visuomenės ir atviros visuomenės skirtumų K. Poperis įvardija asmeninių sprendimų priėmimo galimybę. Visuomenę, kurioje visus gyvenimo aspektus valdo tabu ir gentinės institucijos neleidžia reikštis asmeninei atsakomybei, filosofas vadina uždara, o visuomenę, kurioje egzistuoja vis didėjanti asmeninių sprendimų sritis, jis vadina atvira visuomene. Tik atviroje visuomenėje jos nariai stengiasi pasiekti aukštesnę visuomeninę padėtį, užimti kitų jos narių vietas. Būtent ši kova yra būdinga atvirai visuomenei, nes uždarai bendruomenei vergija ar kaž kurios klasės viešpatavimas yra „natūralus“ reiškinys, kuriuo nėra abejojama.⁹

Iki XX a. vidurio valstybė, tarnaujanti vienos socialinės grupės interesams, buvo įvardijama kaip klasinė. Tokios socialinės grupės (klasės, grupės) interesas buvo monopolinis, privalomas visai visuomenei. Todėl tokia socialinė tvarka suprantama kaip uždara. Tokia uždara sistema pastoviai buvo kritikuojama, atakuojama (sukilimai, revoliucijos), tačiau buvo kovojama ne su pačiu socialinės tvarkos „uždarumu“, o tik buvo siekiama savo intereso pavertimo monopoliniu, t.y. siekiama vieną uždara sistemą paversti kita uždara sistema. Šis tokių socialinių tvarkų (pasireiškiančių totalitariniais politiniais režimais) uždarumas, kaip ir bet kurios uždaros sistemos, vedė į susinaikinimą.

Uždarų sistemų „susinaikinimą“ lemia ir tokie jų bruožai, kaip kitų sistemų nepripažinimas, siekimas dominuoti, prioriteto teikimas ne teisei, o jėgai, ne susitarimui, o konfliktui.

Būtent teisės viešpatavimas, teisės viršenybės pripažinimas yra pagrindinė atviros visuomenės sąlyga, esminis jos principas. O teisė yra tiek atvira, kiek ji yra subjektinių teisių ir pareigų vienovė. Teisės atvirumas kyla iš asmens kultūrinio nepakankamumo savo interesų įvairovei įgyvendinti, todėl tarpusavio susitarimu (socialiniu kompromisu) asmuo derina savo interesus su kito asmens interesais, ir prisiimdamas tam tikras pareigas, įgyja tam tikras teises, ir atvirkščiai.¹⁰ „Asmuo čia reiškiasi kaip savo teisių atvirumo subjektas“.¹¹ Asmens subjektinių teisių ir pareigų vienovė atskleidžia ir jų santykinumą: nėra subjektinių teisių be pareigų, kaip nėra ir pareigų, kurios nesuteiktų subjektinių teisių. Atviroje visuomenėje, kur pripažįstama teisės viršenybė, šis asmens teisių santykinumas garantuojamas susitarimu ir jo vykdymu. Teisės, atskirtos nuo pareigų, virsta privilegijomis, o pareigos – prievolėmis. Teisė tada virsta savo priešybe – privilegija, palaikoma prievarta, o ne socialiniu kompromisu. Todėl susitarimu

⁸ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 105.

⁹ Poperis K.M. Atviroji visuomenė ir jos priešai. Vilnius: Pradai, 1998. P. 182.

¹⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 127.

¹¹ Ten pat, P. 110.

besiremianti socialinė tvarka – tai teisės viršenybės tvarka, kur kiekvienas socialinės grupės interesas yra santykinis, ir įgyvendinamas remiantis kompromisu.¹² Taigi, socialinis atvirumas gali būti apibūdinamas kaip skirtingų interesų (teisių) įgyvendinimo santykinumas. Tuo tarpu uždaroje visuomenėje, uždaroje socialinėje tvarkoje pripažįstama ne teisės, o valdžios valios, įstatymo viršenybė. Vyraujant uždarai teisei asmuo, prisiimdamas tam tikras pareigas, nesusikuria sau teisių, uždara teisė sukuria asmens teisinį uždaramą. Asmuo uždaroje visuomenėje nėra savo teisių atvirumo subjektas, čia jis tik vykdo valdžios nustatytas (primestas) pareigas, turi tik valdžios suteiktas teises. Taigi, atvira visuomenė remiasi societine teisės samprata, o uždara – etatistine.

Atvirą visuomenę nuo uždaros visuomenės skiria tiek vyraujanti teisės samprata, valstybinė santvarka, tiek santykis tarp piliečio ir valstybės valdžios.

Atviroje visuomenėje **asmens teisės yra prigimtinės**, ne valstybės duotos, o kylančios iš individų tarpusavio santykių įgyvendinant savo interesus. Valstybė negali atimti to, ko nesuteikė, valstybė tik užtikrina asmens turimų teisių saugumą nuo neteisėto kišimosi į jas. Asmuo pats susiaurina savo teises nevykdydamas jas atitinkančių pareigų, ar praranda teises, bet jos nėra valstybės atimamos. Toks požiūris suponuoja ir kitą atviros visuomenės požymį – **individo pirmumo prieš valstybę**. Ne asmuo tarnauja valstybei, o valstybė žmogui. Asmuo yra jos tikslas ir veiklos centras. Valstybė tarnauja visų individų gerovei, o ne kažkurios vienos socialinės grupės interesams. Ir tokioje valstybėje **visi individai yra tarpusavyje lygūs**. Nė vienas asmuo savavališkai negali atimti ar suvaržyti kito asmens teisių. Asmuo gali tik savanoriškai „atiduoti“, „perleisti“ dalį savo teisių kitam asmeniui susitarimo pagrindu už tam tikrų pareigų vykdymą jo atžvilgiu. Rinkdamas valdžią žmogus išreiškia savo valią, savo sutikimą vykdyti jos įstatymus, o valdžia – atitinkamai veikti išrinkusiųjų ją interesais, vykdyti pareigas, kurioms įpareigoja gauta valdžia. Valdžia čia gali turėti tiek teisių, susijusių su piliečiais, kiek jiems vykdo pareigų. Tarpusavy lygių individų **bendravimas vyksta tarpusavio susitarimu – socialinio kompromiso būdu**. Individai turi skirtingus interesus, todėl, norint patenkinti visų, o ne vienos socialinės grupės interesus, siekiama interesų kompromiso. Tokiu būdu asmenys savo santykius grindžia susitarimais, kuriuos užtikrina įsipareigojimais, o ne jėga. Socialinio kompromiso būdu yra ne tik suvienijami priešingi interesai, bet jie tampa vienas nuo kito priklausomi, santykiniai vienas kito atžvilgiu, o tuo pačiu – ir atviri visiems (visų interesams). Tokiu būdu socialinės tvarkos kūrimo gali dalyvauti kiekvienas visuomenės narys, o ne tik tas, kurio pusėje yra jėga. Socialinis kompromisas garantuoja visuomenės atvirumą, tuo tarpu uždaroje visuomenėje kažkieno interesas yra užtikrinamas prievarta ir jėga, kuri ir garantuoja tą uždaramą. Tam, kad

¹² Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 111.

socialinis kompromisas būtų ne teorinis, bet realus priešingų interesų derinimo ir užtikrinimo garantas, yra **būtinasis individų aktyvumas siekiant savo interesų įgyvendinimo**, t.y. būtinasis aktyvus pilietis, kovojantis už savo teises. Atviroje visuomenėje vyrauja nepakantumas asmens teisių pažeidimams, skirtingai nei uždaroje visuomenėje, kur viešpatauja vieno interesas, užtikrinamas pažeidžiant kitų teises.

Tik atviroje visuomenėje, atviroje socialinėje tvarkoje gali būti užtikrinama subjektinė socialinių grupių teisė dalyvauti visuomeninės tvarkos kūryboje. Taigi, *socialinis atvirumas – tai toks visuomenės koegzistavimo būdas, kai bet kurios socialinės grupės interesas gali įeiti į socialinę tvarką, ją nustatyti, keisti kompromiso su kitomis socialinėmis grupėmis pagrindu ir tuo garantuoti santykinę savo teisių saugą bei plėtrą*.¹³ Todėl, socialinis atvirumas – tai teisinė kategorija, o atvira visuomenė – tai teisės valdoma visuomenė.

1.2. Pilietiškumo samprata. Jo aktualumą kvestionuojančios priežastys

Kiekviena valstybė tam tikrą grupę asmenų priskiria piliečiams, o likusius laiko svetimšaliais. Dar Aristotelis valstybę apibrėžė kaip junginį sudarytą iš piliečių. Atėnuose piliečiais sudarė atskirą grupę ir buvo vadinami miesto nariais, turinčiais teisę dalyvauti jo valdyme. Ši privilegija buvo įgyjama pagal kilmę, nes graikas likdavo piliečiu to miesto, kuriam priklausė jo tėvai. Pilietybė graikui suteikdavo teisę į narystę, t.y. į tam tikrą politinės veiklos arba dalyvavimo sprendžiant bendrus reikalus galimybę. Kaip matome, pilietybė buvo suprantama kaip privilegija, privilegija dalyvauti miesto susirinkimuose, o teisė būti išrinktam į prisiekusiųjų teismą buvo laikoma geriausiu pilietybės kriterijumi. Graikui pilietybė reiškė dalyvavimą, todėl ji buvo suprantama ne kaip kažkokios teisės turėjimas, o kaip bendrumas, t.y. pilietybė daugiau apibrėžė ne patį asmenį, o jo padėtį.¹⁴

Žinoma, modernioje valstybėje piliečio samprata skiriasi nuo antikinio piliečio suvokimo. Pilietybė yra vienas svarbiausių šiuolaikinės civilizuotos valstybės elementų, numatančių asmens, turinčio piliečio statusą dalyvavimą valstybės valdyme. Įgyvendindamas savo pilietines teises ir pareigas asmuo dalyvauja realizuojant Tautos suverenitetą. Todėl pilietybė dar gali būti apibūdinama kaip tam tikra visuomeninė vertybė. Teisės normos, reguliuojančios pilietybės santykius, priklauso nuo šalies istorinių, kultūrinių, teisinių tradicijų.

¹³ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 111.

¹⁴ Sabine G.H., Thorson L.T. Politinių teorijų istorija. Vilnius: Pradai, 1995. P. 45-55.

Pilietiškumas prasideda nuo pilietybės sampratos, bet su ja nesutampa.¹⁵ Vadovaujantis Lietuvos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimu, **Pilietybė** – tai žmogaus narystės valstybėje teisinė forma, t.y. nuolatinis asmens politinis ryšys su konkrečia valstybe, grindžiamas abipusėmis teisėmis bei pareigomis ir iš jų išplaukiančiu savitarpio pasitikėjimu, ištikimybė bei gynyba.

Kaip matyti iš šio pilietybės apibrėžimo, pilietybė šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje suteikia abipuses teises ir pareigas, pilietybė suteikiama asmeniui, o ne jo padėčiai. Lietuvos pilietis ne tik įgyja tam tikras teises bei pareigas valstybei, bet ir valstybė prisiima tam tikrą atsakomybę už savo pilietį.

Kiekvienoje valstybėje pilietis apibrėžiamas savaip, nėra vieningo apibrėžimo, nes, JAV profesoriaus R. Brubakerio teigimu „žmogus, kuris yra pilietis demokratinėje valstybėje, nebūtinai bus tokiu laikomas oligarchijoje“.¹⁶

Kiekviena moderni nacionalinė valstybė susikuria ir nepaliaujamai atsinaujina kaip piliečių asociacija, ji viešai pripažįsta grupę asmenų savo nariais, o bet kurį kitą žmogų traktuoja kaip svetimą, nustato tarp šitų asmenų kategorijų mintines, teises ir ideologines sienas, todėl nacionalinė pilietybė – tai išimtinai modernus institutas, o moderni valstybė šia prasme – nacionalinė. Tuo pačiu pilietybė yra tarpvalstybinio atsiribojimo instrumentas. Bet nors pilietybė neišvengiamai ribojama, įvairiose valstybėse tai daroma skirtingai.¹⁷

Svarbus yra pilietybės pastovumo bruožas: atsiradusi nuo gimimo ar pilietybės įgijimo momento, ji pasibaigia tik piliečiui mirus ar jos netekus (įstatymo numatytais atvejais), t.y. ji nėra ribojama laike ir erdvėje, pilietybė nesibaigia piliečiui išvykus į kitą šalį. Užsienyje Lietuva gina ir globoja savo išvykusius piliečius per savo diplomatinės atstovybes. Tad būtent tai, kad pilietybė yra nuolatinis piliečio ir valstybės ryšys, skiria ją nuo valstybės ryšio su joje esančių, gyvenančių užsieniečių.

Šiandien pilietybė yra ta būtina sąlyga, kad asmuo galėtų turėti visas teises, pareigas, laisves, kurios yra numatytos Konstitucijoje, ir, įgyvendinant šias teises ir pareigas, pilietis dalyvauja realizuojant Tautos suverenitetą. Konstitucija svarbi ne tik tuo, kad yra svarbiausia asmens teisių užtikrinimo garantas, bet ir tuo, kad joje yra įtvirtintos ne tik asmens, bet ir piliečio teisės, t.y. politinės žmogaus teisės. Būtent Konstitucija garantuoja visuose pagrindiniuose tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintą kiekvieno žmogaus teisę dalyvauti savo šalies valdyme.

Prof. A. Vaišvilos teigimu, tik papildžius pilietybės teisinę prasmę piliečių politiniu, socialiniu aktyvumu, pilietybė gali virsti pilietiškumu. Tik pilietiškai orientuotas asmuo suvokia

¹⁵ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

¹⁶ Rogers Brubaker Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. Vilnius: Pradai, 1998. P. 11.

¹⁷ Ten pat, P. 11-13.

valstybę kaip žmogaus civilizuotumo apskritai garantą. Ir jei toks pilietis kritikuoja savo valstybę, tai tik tam, kad padarytų ją labiau tinkamą piliečių teisėm įgyvendinti. Valstybė tada suvokiama kaip piliečių kuriama.¹⁸

Lietuvoje pilietybė įgyjama gimus, taip pat natūralizacijos būdu, įgyvendinus teisę į Lietuvos Respublikos pilietybę, optavimo būdu ir kitais LR tarptautinių sutarčių numatytais atvejais. Nors Lietuvoje taikomi tiek kraujo teisės, tiek žemės teisės principai, tačiau vadovaujantis Konstitucijos 8 straipsniu, galima teigti, kad prioritetas yra taikomas pilietybės įgijimui pagal kilmę. Lietuvoje taip pat yra įtvirtinta ir teisė į pilietybę išsaugojimo galimybė lietuviams pagal kilmę.

Viena iš pilietybės gavimo sąlygų yra priesaika – asmens politinis – teisinis įsipareigojimas valstybei, kuri suteikia jam pilietybę. Būtina pažymėti, kad nors asmuo ir atitinka visas įstatymuose nustatytas pilietybės suteikimo sąlygas, pilietybė jam gali būti ir nesuteikta, nes sprendžiant pilietybės suteikimo klausimą kiekvienu individualiu atveju yra atsižvelgiama į valstybės interesus. Taip pat įstatymais yra nustatytos asmenų kategorijos, kuriems pilietybė neteikiama, – tai nusikaltėliai ir kiti socialiai pavojingi asmenys. Lietuvoje natūralizacija negalima jei asmuo dalyvavo nusikalstamoje veikloje prieš Lietuvos valstybę. Nustatydamą pilietybės įgijimo atvejus, kiekviena valstybė nustato ir jos netekimo sąlygas. Netekus pilietybės keičiasi asmens teisinis statusas. Lietuvoje viena iš pilietybės netekimo sąlygų yra kitos valstybės pilietybės įgijimas. Taigi, Lietuva, kaip ir daugelis kitų valstybių, yra įtvirtinusi dvigubos pilietybės nepripažinimo principą. Dviguba pilietybė, arba bipatrizmas – tai toks asmens teisinis statusas, kai pastarasis turi dviejų ar daugiau valstybių pilietybę¹⁹, o bipatridas, bipolaridas – asmuo, turintis dviejų valstybių pilietybę.²⁰ Valstybės, nepripažindamos dvigubos pilietybės, iš esmės nepripažįsta bipatrizmo teisinių pasekmių: juk pilietybė yra nuolatinis teisinis piliečio ir valstybės ryšys, su visomis su tuo susijusiomis abipusėmis teisėmis ir pareigomis, todėl asmuo, būdamas dviejų ar daugiau valstybių piliečiu, negalės turėti lygiaverčių abipusių ryšių su skirtingom valstybėm.

Visiems asmenims yra pripažįstamos prigimtinės teisės (į gyvybę, laisvę, nuosavybę ir kt.), o politinės teisės suteikiamos tik piliečiams. Politinės teisės – tai teisės susijusios su valstybės valdymu, valstybinių institucijų kūrimu, jų funkcijų vykdymu, t.y. dalyvauti valstybės valdyme turi teisę tik pilietis.²¹ Piliečių įtaka formuojant ir išreiškiant tautos politinę valią įgyvendinama būtent politinėmis teisėmis, ypatingą vietą tarp kurių užima piliečių rinkimų teisė

¹⁸ Vaišvila A. „Pilietiškas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

¹⁹ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001.P. 383.

²⁰ Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985.

²¹ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001.P. 366-370.

ir teisė laisvai vienytis į politines partijas. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytos ir kitos pilietinės teisės: peticijos teisė, teisė laisvai vienytis į visuomenines organizacijas, (taikių) susirinkimų laisvė, teisė stoti į valstybės tarnybą (lygiomis sąlygomis). Šios teisės numatytos Lietuvos piliečiams, bet iš principo įstatymais gali būti detalizuotos ir kaip Lietuvoje nuolatos gyvenančių užsieniečių teisės.²² Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas peticijos teisę suteikia ne tik piliečiams, bet ir nuolatos Lietuvos Respublikoje gyvenantiems užsieniečiams, o 2002 m. priimtoje Konstitucijos 119 straipsnio 2 dalies pataisoje teisė būti išrinktiems savivaldybių tarybų nariais suteikta ne tik piliečiams, bet ir kitiems nuolatiniais administracinio vieneto gyventojams. Šia pataisa nuolatiniais savivaldybės gyventojams suteikta ir teisė rinkti savivaldybių tarybų rinkimuose, kas susiaurina valstybės piliečių politinių teisių ratą. Tuo pačiu tokiu sprendimu yra naikinamas patriotizmas, meilė savo tėvynei, savo protėviams, kurie tą teritoriją gynė, kultūrinio, dėl jos kovojo ir žuvo. Naikinamas patriotizmas, nes *piliētis pakeičiamas „nuolatinu gyventoju“, neturinčiu valstybėje savo istorijos ir dvasinių šaknų.*

Juk pilietiškumas visada eina su tautiškumu. Pilietybė yra ne tik teisinis, bet ir dvasinis ryšys, nes atsiranda tautiškumo pagrindai ir yra nacionalinių valstybių institutas. Jis jungia vienodos kalbos, vienodos istorijos, vieno istorinio likimo žmones savo bendroms vertybėms apsaugoti, įgyvendinti ir puoselėti, bendrai veikti kiekvieno asmeninei gerovei. ²³

Šiandien gali pagrįstai kilti klausimas dėl pilietybės svarbos sumažėjimo, ypač kada kiekvienas Lietuvos ir kitų Europos Sąjungos valstybių pilietis turi ne tik nacionalinę, bet ir ES pilietybę. ES pilietybę 1992 m. nustatė Maastrichto sutartis. Tačiau ES pilietybė jokių būdų nepakeičia nacionalinės pilietybės, ji tik ją papildo. Kaip ir nacionalinė, ES pilietybė suteikia tam tikras teises ir nustato pareigas, tokias kaip teisė laisvai judėti ir apsigyventi valstybių narių teritorijoje, teisė balsuoti ir būti kandidatu rinkimuose į Europos Parlamentą, teisė rinkti ir būti renkamam savivaldos rinkimuose valstybėje narėje, kurioje gyvena, teisė į diplomatinę ir konsulinę įstaigų apsaugą, teisė teikti peticiją Europos Parlamentui. ES pilietybė remiasi tik teisiniu statusu, ne etnine asmens kilmė, ir nustatyti nacionalinės pilietybės gavimo ir netekimo sąlygas yra kiekvienos valstybės narės, o ne ES kompetencijoje. Tad vienintelė sąlyga įgyti ES pilietybę – tai turėti valstybės narės pilietybę. Tačiau būtent ši sąlyga ir yra skirtinga kiekvienoje valstybėje narėje, nes kiekvienoje jų yra skirtingos nacionalinės pilietybės įgijimo sąlygos. Ir šios sąlygos yra pakankamai sunkios, kas verčia teigti nacionalinės pilietybės svarbą. Nors šiandien dažnai galima išgirsti minčių, kad sava pilietybė netenka turėtos prasmės, kad įteisintą laisvą asmenų judėjimą tautinės valstybės visai sunyks ir ateityje Europa taps savotiška

²² Lietuvos teisės pagrindai (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: Justitia, 2004. P. 78, 95.

²³ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

supervalstybe. Atremti šiuos teigimus norėtusi tuo, kad nacionalinė pilietybė remiasi ne tik teisiniu statusu (kaip ES pilietybė), bet ir stipriu tautiniu identitetu, kad pačioje sutartyje dėl Europos Sąjungos iškeltas valstybių narių tautų teisių ir interesų apsaugos tikslas. Juk „atsivėrusios sienos“ sukelia ne tik norą geriau pažinti kitus, bet parodyti save, ir parodyti iš geriausios pusės. Galbūt tos „geriausios“ pusės paieška privers iš naujo permąstyti ir iš naujo atrasti savo tautinį identitetą. Tautiškumas ir nacionalinė savivoka atsiveria per atvirumą.

Globalizacija, atsiveriančios sienos, auganti migracija sukelia ir tam tikras problemas. Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, stipriai besireiškiant šiems procesams, vykstant vertybių persiformavimui, ima kurtis naujas socialinis psichologinis mąstymas ir jo paveiktas individas – klajūnas. Dabar kaip niekad išplito tendencija vykti ten, kur galėtų būti geriau, ko pasekoje tokios vertybės kaip sėslumas, pastovumas ima blankti. Ekonominės globalizacijos sąlygomis ši tendencija gali tik stiprėti. Žmogus tokiomis sąlygomis gyvena „šia diena“, pasinaudodamas viskuo kuo gali, gal net nusiaubti viską ir, kai bus pasiekta visa kas įmanoma, keltis kitur nieko savo neįdėjus. Klajūnas, skirtingai nei asmuo, kuriam būdingas sėslumas, nesistengia kažko duoti, jis siekia maksimalios naudos „čia ir dabar“.²⁴ Tokio individo – „klajūno“ mąstymo tipas, gyvenimo būdas, tikėtina, kelia didesnę grėsmę etniniam, nacionaliniam pilietiškumui nei nacionalinę pilietybę papildanti ES pilietybė su visomis jos teikiamomis galimybėmis. Galbūt šiandien aktualiau skambėtų klausimas ar eurointegracijos ir globalizacijos sąlygomis Lietuvos valstybė deramai atstovauja lietuvių tautos, kaip absoliučią jos piliečių daugumą sudarančios tautos tęstinumo interesams? Ar lietuviai nėra užsikrėtę „išsivaikščiojimo“ bacila, t.y. ar lietuvių tauta nėra praradusi save integruojančio prado?²⁵

Pilietinės visuomenės institutas, kurio viena iš veiklos krypčių yra viešosios politikos analizė, atliko lietuvių tautos būklės ir raidos perspektyvų analizę, kurią pats institutas įvardijo kaip pirmąjį bandymą tyrimais paremti Lietuvos visuomenės raidos prognozes ir konkrečias politines rekomendacijas, kurios prisidėtų prie konstruktyvių problemų sprendimų. Atlikta analizė, kurios vienas iš tikslų buvo identifikuoti dabartinę Lietuvos visuomenės ir politinės tautos situaciją, atskleidė, kad lietuvių tautos tapatybė, kuri yra būtina prielaida pilietinės visuomenės plėtrai, savarankiškam tautos gyvenimui, išgyvena krizę. Lietuviškoji tapatybė vis dar grindžiama išlikimo ir pasipriešinimo dominuojančioms valstybėms institucijoms logika, *lietuviai politinė tauta dar netapo, politinės piliečio teisės, laisvės ir pareigos lietuviui dar nėra savos*. Apolitiškos tautos kūrimąsi įtakoja ir didelis nepasitikėjimas Lietuvos politinėmis institucijomis. Tautos tapatybė suvokiama kaip prigimtas, paveldėtas, o ne nuolat savimonės

²⁴ Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius/red. Morkūnienė J. Vilnius: LTU, 2004. P.180-181.

²⁵ R. Grigas. Lietuvių istorinis-etnokultūrinis ir utilitarinis-pragmatinis sąmoningumas: dermė ar priešprieša?//Filosofija. Sociologija. 2004 Nr. 4, P. 10-15.

pastangomis kuriamas dalykas. Situacija yra grėsminga tuo, kad lietuviškumas vis dar siejamas su apolitišku etniškumu, o ne su pilietiniu mąstymu, demokratinėmis vertybėmis, laisva politine bendruomene. Tokia lietuviškoji tapatybė tikrai negali būti galingas veiksnys stiprinant demokratinės valstybės vertybes bei prisidėti prie pilietinės visuomenės kūrimo.²⁶

Kalbant apie valstybės kūrimą, kalbame apie nuolatinę, vis atsinaujinančią visuomenės pastangą, apie šiame procese dalyvaujančių žmonių ir institucijų sąmoningumą, jų pilietinės raidos, pilietinio bendradarbiavimo formas ir būdus, kurių pagrindą sudaro ne vien pragmatiniai tikslai, bet ir valstybinis susitelkimas, aktyvus dalyvavimas politinėje veikloje, rūpestis valstybės reikalais. Tuo pačiu pilietiškumui būdingas kritiškas ir kartais skeptiškas požiūris į politines tiesas, politinius autoritetus, jų nuomones, valstybės vykdomą politiką. Kaip minėta anksčiau, atskiram piliečiui ir bendrai pilietiškumui būdingas siekis ir mokėjimas ginti savo socialinius, politinius interesus, bendrus – grupinius ir tuo pačiu valstybinius interesus. Pilietišku nepavadinsi to, kuris nežino ko jis nori, kuris negali įvardinti savo siekių, todėl savimonę galima būtų pavadinti savotišku pilietiškumo stuburu.

Svarstant pilietiškumo esmę ir pilietinės visuomenės vaidmenį, galima būtų vadovautis dvejopu požiūriu. Pirma, remtis piliečio pareigomis, akcentuojant jo pasiryžimą atidėti į šalį savo asmeninius interesus ir dirbti vardan visuomenės, kaip tai įpareigoja Lietuvos Respublikos piliečio priesaika: „Aš, tapdamas Lietuvos Respublikos piliečiu, prisiekiu būti ištikimas Lietuvos Respublikai, laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei įstatymų, ginti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, saugoti teritorijos vientisumą. Pasižadu gerbti Lietuvos valstybės kalbą, kultūrą ir papročius, stiprinti Lietuvos demokratinę valstybę“. Piliečiai turi teisę dalyvauti valstybės reikaluose ir pasirinkti kada jie dalyvaus, tačiau gali ir iš viso nedalyvauti, ar dalyvauti šiek tiek. Tačiau, manytina, kiekvienam piliečiui yra svarbu nepamiršti kontroliuoti tų, kurių pareiga yra ginti jų teises. Taigi, apibendrinant galima būtų daryti išvadą, kad tikru piliečiu galime vadinti tik tą, kuris prireikus sugeba iškelti visuomenės interesus aukščiau asmeninių ar grupinių. Ir sugeba tai padaryti sąmoningai, motyvuotai.

Pats pilietiškumas skirtingai suvokiamas įvairiose epochose, jo paskirtis skirtingai suprantama skirtingose kultūrose. Prof. A. Vaišvila pateikia išskiria šias **pilietiško interpretacijas**:

Etatistinę – būti piliečiu čia reiškia būti paklusniu valstybės nustatytų programų vykdytoju, nes ko reikia piliečiui žino ne jis pats, o valstybė. Pilietiškumas čia – drausminga ir uoli piliečio tarnyba virš individo, virš bendrapiliečių gerovės stovinčiai valstybei. Vyraujant tokiai pilietiškumo sampratai valstybė čia pasisavina teisę nustatyti socialinės gerovės standartus

²⁶ Lietuvos tauta: būklės ir raidos perspektyvų analizė; <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=38>; [prisijungimo laikas: 2006-09-04].

ir, atsižvelgiant į juos, – socialinę, vertybinę pilietiškumo prasmę. Būtent taip pilietiškumas buvo suvokiamas sovietų laikais – pagrindiniu valstybės ir piliečių santykio dalyviu buvo valstybė, kurios valdžios nustatytiems komunizmo idealams pilietis besąlygiškai turėjo atsiduoti ir tarnauti;

Individualistinę (liberaliąją) – vyraujant šiai pilietiškumo sampratai yra pernelyg sureikšminamas asmuo. Net valstybė čia imama traktuoti kaip kelianti vienokią ar kitokią grėsmę asmens autonomijai. Čia pilietybės ryšiais su valstybe norima susisaistyti tik tam, kad ta valstybė imtųsi „naktinio sargo“ vaidmens (individo juridinės apsaugos), o valstybės uždedamos pareigos asmeniui čia jau traktuojamos kaip „lindimas į svetimą kišenę“;

Demokratinę – tik demokratinėje valstybėje pilietiškumas įgyja kokybiškai naują prasmę. Čia asmuo yra socialinio ir valstybinio gyvenimo pagrindas, ir tuo pačiu savo gerovės ir valstybės kūrėjas. Valstybė gi suprantama ne kaip stovinti virš asmens, o kaip veiksminga asmens teisių apsaugos ir įgyvendinimo organizacija, kurią piliečiai kartu kuria, plėtoja, ja naudojasi ir tuo pačiu įsipareigoja jai. Patys piliečiai yra atsakingi kokia bus valstybė, todėl turi nuolat aktyviai veikti valstybės atžvilgiu, tą veikimą traktuoti kaip nuolatinę valstybės institucijų ir jų kompetencijų pritaikymą prie piliečio teisių įgyvendinimo poreikių.²⁷

Piliečių gebėjimas pripažinti kito teisę, ją gerbti ir šio pripažinimo pagrindu kurti teisinę tvarką socialiniuose santykiuose bei garantuoti ją be išorinės (valstybės) prievartos yra svarbus atviros visuomenės kūrimo veiksnys. Šis gebėjimas, iš kurio kyla savanoriškas paklusimas įstatymui (kuo remiasi kiekviena savivalda), bei gebėjimas valdyti ir sudaro pilietiškumo esmę. Kokiu mastu visuomenė pajėgi be išorinės prievartos paisyti artimo teises, kaip ji įgyvendina savo teises, kokiu mastu jas gina – visa tai atskleidžia visuomenės dorovės, moralės kokybę, jos savivaldos, savireguliacijos gebėjimą. Jei visuomenės moralė (tuo pačiu ir savivaldos gebėjimas) smunka, atitinkamai smunka ir visuomenės galimybė būti pilietine visuomene, o tuo pačiu didėja visuomeninės tvarkos suvalstybinimo mastas, piliečiai iš savireguliacijos subjektų virsta reguliacijos objektais. Esant moralinei visuomenės krizei tarp piliečių nėra pasitikėjimo vienas kitu, kas trukdo bendrai, organizuotai siekti bendrų tikslų, todėl visuomenės moralės krizė yra pilietiškumo krizė.²⁸

Pilietybė paprastai suprantama kaip ne kaip grupių, bet kaip individų, turinčių specifinių interesų ir tikslų, visuma, kuri veikia remdamasi bendrai priimtomis tarpusavio sąveikos taisyklėmis. Apibūdinant pilietybę yra akcentuojami tokie jos bruožai kaip asmens priklausymas valstybei, asmens ir valstybės nuolatinis teisinis ryšys, kuris apibūdina specifinę asmens būseną,

²⁷ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

²⁸ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 129-130.

leidžiančią jam turėti teisių, laisvių ir pareigų visumą, kurią turi tie piliečiai. Šis teisinis ryšys valstybei taip pat suteikia tokias teises ir pareigas, kurias ji turi tik piliečių atžvilgiu.²⁹

Taigi pilietybė – tai nacionalinė kategorija ir tik pati valstybė turi teisę apibrėžti tą teisinį ryšį su savo piliečiais. Būtent šio ryšio nekintamumas laike ir erdvėje yra pagrindinis teisinis kriterijus, leidžiantis atskirti jį nuo teisinio ryšio, egzistuojančio tarp valstybės ir užsieniečio.

Kiekvienos valstybės vykdomą pilietybės politiką veikia tos šalies tautiškumo supratimas, o taip pat ir tautinio tapatumo intensyvumas, kurio reikšmė šiandien, kada šalia tautinio tapatumo, nacionalinės pilietybės atsiranda ES pilietybė ir tuo pačiu europinis tapatumas, autoriaus nuomone, yra ypatingai svarbi. Tapatumas nėra vieną kartą ir visiems laikams suteikta duotybė, tapatumo formavimasis – tai visą gyvenimą trunkantis procesas. Kalbant apie tautinį tapatumą, kurio ataskaitos tašku yra laikoma tauta ir jos pagrindu sukurta valstybė, tai jis padeda pasirinkti ir adekvačiai dalyvauti bendruomenės, su kuria tapatinamasi, veikloje. Juk *pilietiškumas pirmiausia sietinas su nacionaline valstybe*. Tautinis tapatumas taip pat sudaro sąlygas užmėgsti ir palaikyti ryšius su kitais, atlieka riboženklį funkciją tam tikroje teritorijoje tarp savųjų ir svetimųjų. Be šių funkcijų, nacionalinis tapatumas tenkina piliečių saugumo, politinio suverenumo, demokratinio įteisinimo ir solidarumo poreikius. Kaip minėta, tapatumas yra pastoviai besiformuojantis, todėl ir nacionalinis tapatumas nėra pastovus reiškinyss ir bet koks virštautinis (europinis) tapatumas yra tarsi iššūkis, kurį reikia priimti, nusakyti jį savomis kategorijomis. Šiandien kyla klausimas ar europinis tapatumas yra svarbus, kiek jis yra svarbus ES valstybės narės piliečiui? Ar šis reiškinyss nekelia pavojaus tautiniam tapatumui? Kokie galimi ryšiai tarp šių tapatumų? Vienareikšmį atsakymą pateikti būtų sunku. Galima tik pažymėti, kad europinis tapatumas yra svarbus, tačiau svarbesnis už nacionalinį gali būti tik sprendžiant kelioms šalims aktualius klausimus. Tokie dalykai kaip bendra valiuta, kuriama bendra darbo rinka, didėjanti migracija paneigia teiginį, kad tautinis ir europinis tapatumai galėtų egzistuoti skirtingose erdvėse neveikdami vienas kito, nes minėti dalykai trina ribas tarp šių tapatumų. Kaip papildantys vienas kita nacionalinis ir europinis tapatumai egzistuoja ES oficialioje doktrinoje, padedančioje kurti integracinę europinę erdvę.

Tautinis tapatumas yra būtinas norint išsaugoti nepriklausomybę kintančiame pasaulyje, todėl norisi tikėti, kad europinis ir nacionalinis tapatumai gali egzistuoti šalia ar net sustiprinti vienas kitą. Juk šie reiškiniai atspindi skirtingus priklausomybės lygmenis – europinis remiasi tarptautinėmis jungtimis, o tautinis orientuotas į lokalią, vietinę bendruomenę. Šie tapatumai ir suvokiami yra skirtingai teritoriniame lygmenyje, o taip pat ir politikos ar verslo, kultūros elito ir paprastų žmonių lygmenyse. Kiekviena situacija, problema ar įvykis reikalauja specifinio

²⁹ M. Taljūnaitė. Sociologinė pilietybės samprata ir modeliai// Filosofija. Sociologija. 2004, Nr.2, P. 1-11.

tapatumo aspekto, todėl nacionalinis ir europinis tapatumai daugiau yra proceso, o ne statuso išraiška.³⁰

Priimant sprendimus, kuriais pilietis pakeičiamas “nuolatiniu gyventoju”, neturinčiu toje valstybėje savo istorijos ir dvasinių šaknų, naikinamas patriotizmas, meilė savo tėvynei, savo protėviams, kurie tą teritoriją gynė, kultūrino, dėl jos kovojo ir žuvo, žuvo, kad ateinančios kartos turėtų savo teritoriją, kurioje jos galėtų laisvai, kitų nevaržomos toliau plėtoti savo protėvių kalbą, papročius, atminimą - savo tautinę individualybę. Todėl šiandien yra ypatingai svarbu skatinti, ugdyti šiuolaikinį pilietiškumą, nes tai yra piliečio sąmoningumas ir aktyvumas kuriant nacionalinės valstybės institucijas, naudojantis jomis, jas nuolat pritaikant prie savo teisių apsaugos, įgyvendinimo poreikių. Tuo pačiu pilietiškumas yra savanoriškas įsipareigojimas savo valstybei.³¹

³⁰ A. Ranonytė. Tautinis ir Europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška// Filosofija. Sociologija. 2004, Nr. 4, P. 1-9.

³¹ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

II DALIS. PILIEČIŲ GALIMYBĖ DALYVAUTI VALSTYBĖS VALDYME

2.1. Visuomenės organizuotumo sąvoka. Jo laipsnis Lietuvoje

Atvira visuomenė – tai organizuota ir struktūrizuota socialinė erdvė. Vienas pagrindinių atviros visuomenės kūrimo instrumentų yra individų organizuotumas. *Organizuotumas* – tai piliečių socialinio aktyvumo ir siekiamų skirtingų interesų suderinimo (pasiekto kompromiso) konkretus pavidalas.

Žmogaus gyvenimas – tai nuolatinis socializacijos procesas, kurio metu vyksta organizavimasis į vis sudėtingesnius junginius: nuo šeimos iki valstybės, ar net pasaulinės organizacijos, nes tik jungdamasis su kitais žmogus gali užtikrinti savo saugumo ir interesų įgyvendinimą.

Pilietis, naudodamasis valstybės institucijomis, garantuoja savo pagrindines teises ir vadovaujantis tų teisių įgyvendinimo poreikiais kuria valstybę.

Piliečių gebėjimas savarankiškai jungtis į įvairias grupes – asociacijas (judėjimus, sąjungas, organizacijas, centrus, klubus, fondus) yra demokratinės valstybės, atviros visuomenės gyvavimo pagrindas. Įvairios organizacijos atstovauja įvairius piliečių interesus – nuo siaurų asmeninių, pramoginių, šeimyninių iki visuomeninių, kultūrinių ir t.t. Svarbus atviros visuomenės organizuotumo bruožas yra tas, kad įvairias jos organizacijas kuria ne valstybė, o patys piliečiai, sudėtingi socialiniai organizuoti santykiai vystosi ir plėtojasi be valstybės įsikišimo.

Šalia atviros visuomenės gebėjimo organizuotis, būtina paminėti tokį patį svarbų jos požymį – mokėjimą organizuotai priešintis neigiamam poveikiui iš išorės. Piliečių asociacijų vaidmuo – tai būti tarpininku tarp valstybės ir piliečio, padėti piliečiams kontroliuoti valdžios veiksmus neleidžiant pažeisti žmogaus teisių, t.y. ginantis prieš valdžią nepalikti žmogaus vieno.

Pažymėtina, kad tik pilietinei visuomenei yra būdinga aukščiausia socialinės integracijos forma – socialinis susiorganizavimas, kuris yra priešingybė išorinei integracijai, kylančiai iš valstybės. Pilietinės visuomenės socialinės integracijos ir savireguliacijos funkcijos yra susijusios. Būtent visuomenės savireguliacijos sistema padeda suderinti visuomenės interesus išreiškiančio įstatymo ir atskirų piliečių interesus. Jei visuomenėje savireguliacija nevyksta ar vyksta per silpnai, tai visuomeninio intereso ir atskiro individo derinimą perima valstybė vykdydama išorinę reguliaciją, o išorinė reguliacija ar jos stiprinimas pavojingas tuo, kad veda prie uždaros sistemos (totalitarinės) formavimosi.

Visuomenės organizuotumas gali vykti įvairiomis visuomeninėmis formomis ir reikštis įvairiose sferose: sociokultūrinėje sferoje žinomos įvairios bendrijos, kūrybinės sąjungos,

mokslinės asociacijos, profesinės sąjungos, politinėje sferoje – politinės partijos ar visuomeniniai judėjimai, ekonomikoje – verslo ir pramonės korporacijos.

Pilietinę visuomenę sudaro ne atskiri individai, o susiorganizavusi bendruomenė, kuri per įvairių formų organizacijas gina savo siauresnį ar kokį viešą, bendrą interesą, o tuo pačiu ir savo pageidaujamą sukurti socialinę tvarką nuo valdžios ir ekonomikos diktato. Tų organizacijų skaičius, tankumas, jų tarpusavio ryšiai apsprendžia demokratijos pamatus, jų tvirtumą.

Viena pagrindinių ir seniausių visuomenės organizacijų formų yra *korporacija*, į kurią žmonės dažniausiai buriasi profesiniu pagrindu. Prof. A. Vaišvila po Antrojo pasaulinio karo prisimintą korporatyvizmo tradiciją, virtusią plataus masto judėjimu, įvardija kaip jėgą, privertusią valstybę vykdyti socialinę politiką. Korporatyvizmo idėjos skatino žmogų organizuotai ginti savo teises, kartu su kitais, turinčiais panašių savo teisių įgyvendinimo problemų. Priklausydami organizuotai grupei (pvz. profesinei sąjungai) individai pateikia savo interesus vienas kitam, ir visi kartu – valstybei. Taip jie gina savo teises, siekia įgyvendinti savo interesus ne po vieną, o kartu, kaip organizuota jėga, kurią valstybė priversta išgirsti, atsižvelgti ir priimdama sprendimą siekti kompromiso, t.y. siekti visiems priimtino sprendimo. „Korporacijos sustiprinta pavienio individo subjektinė teisė pajėgia pati „atsidaryti sau duris“ į socialinę tvarką, joje išlikti, ją lemti kompromiso su kitais tokiais pat organizuotais individais pagrindu ir taip likviduoja kiekvienos iš priešpriešos pusių pretenzijas į absoliučią laisvę, griauančią socialinės tvarkos stabilumą“.³²

Organizuotų individų dėka visuomenėje socialinė tvarka kuriama vadovaujantis teisės viršenybės principu, nes tik viešpataujant teisei visuomenėje galima socialinių jėgų pusiausvyra. Korporacijų dėka susikuria organizuota, pliuralistinė visuomenė. Pažymėtina, kad demokratinės valstybės, atviros visuomenės kūrimą, stiprinimą užtikrina tik laisvanoriškos korporacijos, laisvų piliečių laisvos asociacijos, o ne valstybės sukurtos organizacijos, skirtos valdžios interesų vykdymui. Juk tarybiniu laikotarpiu buvo vartojamas terminas „visuomeninė organizacija“, kuriuo buvo apibrėžiamas nevalstybinis piliečių susivienijimas, veikiantis savivaldos principu ir skatinantis piliečių politinį aktyvumą bei savarankiškumą, tenkinantis savo narių interesus.³³ Nors toks apibrėžimas atitinka nevyriausybines organizacijos sąvoką, tačiau tarybiniu laikotarpiu „visuomeninių organizacijų“ veikloje, kaip ir visose kitose visuomenės veiklos srityse vadovaujantis vaidmuo priklausė valstybei, t.y. komunistų partijai. Visuomeninės organizacijos buvo valdžios išlaikomos ir jų veikla buvo griežtai kontroliuojama apibrėžtoje teritorijoje.

Tad tik laisvas ir savanoriškas piliečių organizuotumas yra ta jėga, kuri pajėgi valstybėje palenkti jėgą teisei, nes neleidžia jėgai susikoncentruoti vieno intereso pusėje. Piliečių

³² Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 126.

³³ Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius: Mokslas, 1984. T.12.

organizuotumas – tai jėgų pliuralizmas. Įvairios piliečių organizacijos, reikalaudamos savo interesų užtikrinimo, yra priverstos derinti, paisyti visų, tuo pačiu ir priešingų, jėgų intereso, ieškoti kompromiso. „Be piliečių socialinio aktyvumo ginant savo teises, nėra socialinio kompromiso, o be šio – socialinės tvarkos atvirumo“.³⁴

Organizavimosi judėjimai yra svarbūs ir tuo, kad jų dėka vis daugiau žmonių suvokia, kad savo interesus daug lengviau apginti susivienijus su tokiais pat turinčiais. Ir nors žmonės buriasi dėl įvairiausių priežasčių, pagrindinis tokio būrimosi požymis, svarbus pilietinės visuomenės kontekste, – tai savanoriškumas, asmuo pats disponuoja savo laiku, veikla, tad kada panorėjęs iš organizacijos gali išeiti (taip pat kaip ir įsitraukė į jos veiklą).

Tad nevyriausybinės organizacijas galime apibūdinti kaip laisva piliečių valia įkurtą demokratinę organizaciją, kuri tarnauja visuomenės ar jos grupės narių labui, nesiekia pelno ir tiesioginio dalyvavimo valstybės valdyme. Taip pat būtina pažymėti, kad kai kurios visuomeninės organizacijos ugdo savo narių tam tikrus sugebėjimus, suteikia galimybę jų saviraiškai, padeda tradiciškai atstumtoms ir nereprezentuojamoms grupėms dalyvauti visuomenės gyvenime, o kai kurios organizacijos padeda ir valdžios institucijoms teikti įvairias paslaugas įvairioms visuomenės grupėms. Pagrindinis nevyriausybinių organizacijų bruožas, skiriantis jas nuo politinio korporatyvizmo (vienijimosi į politines partijas), yra tas, kad visuomeninės organizacijos nesiekia dalyvavimo valstybės valdyme.

Šiandien galime pasidžiaugti, kad Lietuvoje gana aktyviai veikia ir organizacijos, kurių veiklos tikslai apima pagalbą piliečiams sąmoningai ir aktyviai dalyvauti viešojoje veikloje, naudotis savo pilietinėmis teisėmis ir laisvėmis. 2004 metais Atviros Lietuvos ir Valdo Adamkaus fondai įsteigė Pilietinės visuomenės institutą, kurio veiklos tikslas ir yra stiprinti pilietinę visuomenę, prisidėti prie demokratinių ir pilietinių vertybių diegimo Lietuvoje.³⁵ Būtent šio instituto užsakymu 2005 metais atlikto Lietuvos gyventojų vertybių tyrimo duomenys atskleidžia, kad dauguma Lietuvos gyventojų nėra linkę organizuotis ir dalyvauti visuomeninių organizacijų veikloje: tik 17% šalies gyventojų priklausė kažkuriai visuomeninei organizacijai ar judėjimui. Tačiau iš šios menkos „organizuotos“ gyventojų dalies didžiausia dalis (3,2%) priklauso sporto ar aktyvaus poilsio organizacijoms. Tuo tarpu profesinės sąjungos jungia 2,9%, o politiniai judėjimai tik 2,5% „organizuotų“ respondentų. Remiantis šio tyrimo duomenimis galima teigti, kad šalies gyventojų organizuotumui reikšmės turi tokie faktoriai kaip išsilavinimas bei amžius: priklausyti vienai ar kitai visuomeninei organizacijai yra linkę aukštąjį išsilavinimą turintys asmenys (29%), o 18–25 amžiaus asmenys yra labiau visuomeniškai

³⁴ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 128.

³⁵ Straipsnis „Lietuvos visuomenė išlieka menkai organizuota“, prieiga per internetą: <http://www.nisc.lt/tyrimai.php>; [prisijungimo laikas: 2006-06-22].

aktyvūs (24%) nei vyresni. Kalbant apie Lietuvos gyventojų organizavimosi motyvus, tai labiausiai burtis į organizacijas skatina noras bendrauti su žmonėmis (81%) ir naujų įgūdžių bei patyrimų įgijimo galimybė (79%). Tik 68% dalyvaujančių visuomeninėje veikloje tai daryti skatina asmeninis pasitenkinimas.

Dėl tokių duomenų Lietuvą galima priskirti prie mažiausiai organizuotų pokomunistinių šalių: Rumunijos (16%), Vengrijos (15%), Lenkijos (14%) bei Rusijos (8%) (šie skaičiai buvo gauti 1999 metais atlikto Europos vertybių tyrimo metu). Lietuvoje 1999 metais tik 16% gyventojų teigė savo priklausomybę kažkuriai visuomeninei organizacijai ar judėjimui, ir kaip matyti, šis dydis per 6 metus beveik nepakito.

Kyla klausimas, kodėl Lietuvos gyventojai yra tokie neorganizuoti? Nes jiems tai neįdomu. Taip, beveik pusei apklausoje dalyvavusių respondentų dalyvavimas visuomeninėje veikloje nekelia susidomėjimo, o beveik 20% apklaustųjų nemato tame prasmės – tokį požiūrį išreiškia žemesnio išsilavinimo asmenys, kurių nemaža dalis (18%) mano, kad neturi gebėjimų būtinų dalyvavimui visuomeninėje veikloje. Kitiems, ypač jaunesnio amžiaus (18–25 metų) respondentams trūksta aktyvesnio raginimo prisijungti prie bendros visuomeninės veiklos (tokį „nesijungimo“ argumentą pateikė 25% apklaustųjų). Tuo tarpu viena iš aukštąjį išsilavinimą turinčių žmonių neorganizuotumo priežasčių – galimybių stoka. Tokį argumentą pateikia net ketvirtadalis respondentų.

Apibendrinant šio tyrimo rezultatus, galima daryti išvadą, kad tarp Lietuvos gyventojų vyrauja abejingas ar net nepatikus požiūris į visuomenines organizacijas. Tačiau aktyvesni pačių visuomeninių organizacijų veiksmams tikrai pritrauktų nemažą dalį neprisijungusių prie jų ar abejojančių.³⁶

Kaip minėta, pilietinė iniciatyva yra vienas iš pilietinės visuomenės rodiklių, todėl pilietinė visuomenė gali būti apibūdinama per piliečių ir jų kolektyvų iniciatyvų, nesiejamų su pelno troškimu, prizmę. Kartais pilietinei visuomenei įvardinti yra vartojama „trečiojo sektoriaus“ sąvoka, kuri ir reiškia savanoriškas draugijas, socialinius judėjimus, žiniasklaidą. Vienas svarbiausių veiksnių, kurį būtina pažymėti kalbat apie pilietinę iniciatyvą, yra interesų grupės. Jos gali būti labai įvairios ir skirtingos tiek savo apimtimi, tiek siekiamais tikslais, organizuotumo lygiu ar socialine struktūra, todėl remiantis įvairiais kriterijais interesų grupės gali būti įvairiai klasifikuojamos. Vykdydami savo funkcijas, siekdami užsibrėžtų tikslų grupės nariai turi komunikuoti su politikais, sprendimus priimančiais asmenimis, daryti jiems įtaką. Ir nuo grupių prigimties priklausys ar poveikis politikams bus daromas remiantis tiesioginiais ryšiais su valdžia, netiesiogiai per politines partijas ar netiesiogiai per viešąją nuomonę.

³⁶ Straipsnis „Lietuvos visuomenė išlieka menkai organizuota“; prieiga per internetą: <http://www.nisc.lt/tyrimai.php>; [prisijungimo laikas: 2006-06-22].

Dažnai nuo interesų grupių yra sudėtinga atskirti socialinius judėjimus, kurie taip pat gali būti apibūdinami kaip kolektyvinio elgesio būdas. Socialinio judėjimo terminas paprastai siejamas su grupėmis ir organizacijomis, esančiomis už pagrindinės politinės sistemos, todėl riba tarp socialinių judėjimų ir formalių organizacijų dažnai yra labai nežymi. Dažnai gerai organizuoti judėjimai įgyja biurokratinių bruožų ir palaipsniui virsta formaliomis organizacijomis. Tokios socialinių judėjimų organizacijos gali būti apibūdinamos, kaip žmonių asociacijos, keliančios idealistinius ir moralinius reikalavimus, teigiančios, kad egzistuojanti realybė yra nesąžininga, grėsminga, korumpuota ir panašiai, todėl jos dar gali būti apibūdinamos kaip konfliktuojančios su realybe. Lietuvoje tokių socialinių judėjimų pavyzdžiais galėtų būti Poltikalinių ir tremtinių sąjunga, Šaulių sąjunga, žmogaus teisių gynimo asociacija.³⁷

Tiek Lietuvoje, tiek visose Europos valstybėse pastebimas piliečių organizuotumo, aktyvumo tradicinėse konvencinio dalyvavimo formose (balsavime rinkimuose, narystė profesinėse sąjungose ir partijose) mažėjimas. Net rinkimų teisė, kuri yra atstovaujamosios demokratijos pagrindas, padedantis įgyvendinti piliečių galimybę rinkti politinę valdžią ir kontroliuoti ją, pasinaudojama vis rečiau (ir Lietuvoje, ir Europoje). Lietuvoje laikotarpiu nuo 1989 iki 2002 metų piliečių aktyvumas rinkimuose į Seimą sumažėjo 17,73%. Tokio reiškinio tendencija 1951-1997 metais pastebima beveik visose išsivysčiusiose demokratinėse valstybėse, ne tik Lietuvoje.

Panaši tendencija vyrauja ir kitoje piliečių dalyvavimo politiniame gyvenime formoje – narystėje politinėse partijose. Nors priklausymas politinei partijai yra vienas realiausių būdų piliečiams dalyvauti sprendimų priėmimo, atlikti tyrimai atskleidė, kad piliečiai narystei partijose skiria vis mažiau savo laiko ir kad reguliariai partijų skyrių veikloje dalyvauja nuo 10 iki 45 procentų partijų narių. Mažėjant piliečių dalyvavimui partijų veikloje, smunka jų dalyvavimas ir rinkimų kampanijose.

Piliečių aktyvumo mažėjimo tendencija Europoje pasireiškia ir profesinių sąjungų veikloje. Tyrimų, atliktų narystės profsąjungose 1985-1998 metais, rezultatai atskleidžia, kad Skandinavijos valstybėse šios organizacijos išlaiko savo turimas pozicijas. Net tokiose darbininkų judėjimais garsiose valstybėse kaip Vokietijoje (ten 1985-1995 metais sumažėjo 6,8%) ir Didžiojoje Britanijoje (sumažėjo 12,6%) profesinių sąjungų narių skaičius gana sparčiai mažėja. Lietuvoje šiuo metu (pagal statistikos duomenis) profesinės sąjungos vienija apie 5-7% dirbančiųjų, o ES šalyse – nuo 50 iki 80 % dirbančiųjų.

Bandant ieškoti piliečių aktyvumo mažėjimo priežasčių, kaip vieną iš galimų galima būtų įvardyti Vakarų Europoje vykstančius vertybinius pokyčius bei augantį nepasitikėjimą

³⁷ I. Bražiūnaitė. Piliečių dalyvavimo restitucijos proceso tyrimo teorinės prielaidos ir perspektyvos// Filosofija. Sociologija. 2005, Nr. 2, P. 20-25.

politinėmis institucijomis. Auga piliečių išsilavinimo lygis, o tuo pačiu yra įgaunama vis daugiau įgūdžių politikoje veikti savarankiškai. Taip pat keičiantis vertybėms, kinta ir reikalavimai valdančiosioms institucijoms, nes piliečiai, pati visuomenė tampa kritiškesnė politikų, jų priimamų sprendimų atžvilgiu. Šios įvardytos piliečių aktyvumo mažėjimo priežastys labiau būdingos Vakarų Europos valstybėms, tuo tarpu pokomunistinėse valstybėse šį reiškinį įtakoja sovietinės sistemos palikimas, pasireiškiantis menku vidinio ir išorinio politinio efektyvumo suvokimu. Sovietiniais laikais gyventojai neturėjo galimybių įgyti ir susiformuoti realių politinio dalyvavimo įgūdžių, tokio dalyvavimo efektyvumo suvokimo. Juk totalitarinis režimas visiškai kontroliavo „savarankiškas“ organizacijas, tikrai autonominės piliečių organizacijos buvo draudžiamos, o tikras aktyvumas – baudžiamas. Sistema, kurioje piliečių galimybės daryti poveikį priimamiems sprendimams buvo ribota arba jos visiškai nebuvo, suformavo žmones, kurie neturi dalyvavo įgūdžių ir nesuvokia savęs kaip dalyvių.

Pats savaime rinkėjų aktyvumo ir narystės partijose mažėjimas nėra teigiamas reiškinys, tačiau jis nebūtinai reiškia visuomenės politinį apatiškumą ar nusivylimą demokratija. Greičiau ši tendencija rodo, kad vieną veikimo politikoje būdą keičia kiti, tokie kaip peticijų rašymas, demonstracijos ar streikai. Tą patvirtina ir šių protestų formų pagausėjimas ne tik Vakarų Europoje, bet ir Lietuvoje.³⁸ Lietuvoje piliečiai įvairaus pobūdžio akcijas, kaip vieną realiausių būdų paveikti valdžios institucijas, ar atkreipti jų ir visuomenės dėmesį į tam tikrų grupių problemas, renkasi vis dažniau.

1987–1991 metų laikotarpiu, kada kitaip išreikšti savo poziciją piliečiai nelabai turėjo galimybių, protestų akcijos Lietuvoje buvo tapę kasdienybe, kas siejama su vadinamąja „dainuojančia revoliucija“. Ir nors protestų skaičius po 1991-ųjų sumažėjo, tačiau kaip dalyvavimo forma neišnyko, nes įvairios Lietuvos gyventojų grupės savo reikalavimus išreikšdavo mitingais ar piketais. R. Riekašiaus atliktos analizės duomenimis 1991-2001 metais Lietuvoje įvyko beveik 600 protesto akcijų. Tokių akcijų pagausėjimą 1999-2001 metų laikotarpiu tyrėjas sieja su išryškėjusiais ekonominės krizės padariniais, nes daugiausia protestavo bankrutavusių įmonių darbuotojai, bandydami taip atkreipti dėmesį į savo problemas. Vienos sėkmingos akcijos skatino kitus taip pat griebtis šios dalyvavimo formos, net ir kelių blokavimo (vežėjai, pieno tiekėjai, žemdirbiai, autobusų ir troleibusų parkas). Protesto politikos efektyvumą patvirtindavo ir faktai, kada užtekdamo grasinimo, kad tokia akcija gali būti organizuota, ir reikalavimai buvo patenkinami. Minėtu laikotarpiu savo interesus kėlė įvairių profesijų atstovai, tiek samdomi įmonių darbuotojai, tiek pedagogai, žemdirbiai, verslininkai ir studentai. R. Riekašius pažymi, kad panašiai kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse,

³⁸ R. Riekašius. Konvencinio dalyvavimo krizė//Politologija. 2003, Nr. 3 (31), P. 38-52.

atstovai tų grupių, kurios labiausiai nukentėjo nuo vykdytų reformų (benamiai, bedarbiai), protesto akcijose beveik nedalyvavo. Tai rodo, kad pasiryžimui protestuoti įtakos turi ir asmeniniai, politiniai ištekliai, ne tik kankinantis nepriteklis. Protesto akcijų organizatoriais dažniausiai įvardijamos (jei buvo įvardijamas organizatorius) nevyriausybinės organizacijos, o taip pat profesinės sąjungos bei politinės partijos.

Taigi, kaip minėta anksčiau, pats protesto politikos paplitimas nėra pavojingas demokratijai, nes protestuojant paprastai nėra siūloma iš esmės keisti valstybės santvarką, režimą. Ne, paprastai protestuojant yra iškeliamos, akcentuojamos vienos ar kitos socialinės – ekonominės problemos. Piliečių organizuojami mitingai, piketai, kelių blokavimai ar kitos protesto akcijos rodo kad piliečiai linkę rinktis alternatyvius politikos įtakojimo, dalyvavimo joje būdus.³⁹

Tai, kad Konstitucijoje įtvirtinti dalyvavimo politiniame šalies gyvenime būdai nėra tie, kurie keltų Lietuvos gyventojams pasitikėjimą, kad jie nemano gali ką nors pakeisti ir dėl to nesiima aktyvios politinės veiklos patvirtina ir jau anksčiau šiame darbe minėtos Pilietinės visuomenės instituto atliktos lietuvių tautos būklės ir raidos perspektyvų analizės išvados. Instituto tyrimo pateiktose išvadose teigiama, kad Lietuvoje vyrauja pasyvi, o ne aktyvi politinė kultūra, deramo ryšio tarp valstybės ir jos piliečių nėra dėl to, kad yra visiškai nepasitikima svarbiausiomis demokratinės politikos institucijomis (partijomis ir Seimu). Pasitikėjimo vienas kitu, kuris yra būtina sąlyga socialiniam bendradarbiavimui bendrų interesų labui, lygis didėjant ekonominiam ir politiniam stabilumui pradėjo kilti, bet iš esmės apibendrintas pasitikėjimas kitais piliečiais išlieka labai mažas. Ir šis visuomenėje vyraujantis nepasitikėjimas valdžios institucijomis, nepasitikėjimas bendrapiliečiais trukdo Lietuvos gyventojams organizuotis, telktis bendroms pilietinėms veikloms, burtis į savanoriškas asociacijas ar ištraukti į nevyriausybinių organizacijų veiklą, organizuotai veikti ir bendradarbiauti su valdžia sprendžiant tiek bendruomenės, tiek šalies masto problemas. Visa tai teigia tik silpną demokratiją šalyje, ir silpną pilietinę visuomenę, kuri ir yra demokratinės santvarkos pagrindas. Todėl stiprinti atvirą visuomenę, skatinti apibendrintą pasitikėjimą yra vienas pagrindinių valstybės uždavinių, nes esant tokia padėčiai, Pilietinės visuomenės instituto atstovų teigimu, gali būti net sudėtinga įvykdyti svarbiausius valstybės uždavinius. Silpnas piliečių organizuotumas kelia grėsmę galimos tokios visuomenės, kurioje vyrauja fatalizmas, žema pilietinė moralė (dorovė), korupcija ir „tvirtos rankos“ ilgesys, susiformavimu. O atlikti tyrimai šalyje patvirtina ne tik mažą gyventojų organizuotumą, bet ir tai, kad didelė gyventojų dalis apie Lietuvoje veikiančias organizacijas žino per mažai, o taip pat ir didelės visuomenės dalies pritarimą „stiprios rankos“

³⁹ R. Rekašius. Protesto politika Lietuvoje//Politologija. 2003, Nr. 2 (30), P. 127-141.

politikai. Tai jau kelia rimtą grėsmę dėl to, kad visuomenės „silpnybėmis“ gali pasinaudoti asmenys, siekiantys ne atstovauti savo tautai priimant visiems palankius sprendimus, bet siekiantys manipuliuoti viskuo nusivylusia „mase“ ir tenkinti tik savo ar savo „aplinkos“ interesus.

2.2. Piliečių galimybių dalyvauti valstybės valdyme formos

Svarbiausia žmogaus teisių įgyvendinimo garantija yra Konstitucija, kartu tai ir tautos suvereniteto dalies, perduotos valstybinei valdžiai, įforminimo dokumentas. Tautos suvereniteto idėja tapo konstituciniu principu, visuotinai privalomu formuojant valstybės ir piliečių santykius.⁴⁰ Konstitucija kaip žmogaus teisių įgyvendinimo garantija svarbi ir tuo, kad joje įtvirtintos ne tik prigimtinės žmogaus teisės, bet ir piliečio teisės, t.y. politinės žmogaus teisės. Politinės žmogaus teisės įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“. Politinės asmens teisės taip pat gali būti apibūdinamos kaip negatyvios, nes valstybė jų atžvilgiu turi susilaikyti nuo varžymo ir neturi pozityvios pareigos, kaip pvz.: socialinių, ekonominių teisių atžvilgiu, imtis tam tikrų veiksmų.⁴¹ Politinės žmogaus teisės yra priskiriamos pirmosios kartos teisėms (pagal žmogaus teisių skirstymą pagal laiką ir turinį. Šis skirstymas atspindi žmogaus teisių raidos nuoseklumą). Pirmiausia politinės teisės buvo suformuluotos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje (1789 m.) ir Amerikos teisių bilyje. Šios teisės garantavo asmens plėtrą ir neliečiamumą, saugojo ją nuo nepageidaujamų valstybinės valdžios varžymų ir ribojimų. Valstybės socialinis – ekonominis išsivystymas, turimi ištekliai neįtakojo šių (politinių ir pilietinių) teisių įgyvendinimo. Pirmosios kartos teisių sąrašė prioritetas teikiamas politinėms teisėms, nes buvo manoma, kad asmuo, netapęs piliečiu – politiškai aktyvia ir organizuota asmenybe, negali įgyvendinti visų savo teisių. Prof. A. Vaišvila pirmosios kartos politinėms teisėms priskiria rinkimų teisę, teisę į referendumą ir peticijų teisę. Šių teisių pagrindu pilietis dalyvauja sudarant valdžią ir priimant sprendimus svarbiausiais bendro gyvenimo klausimais.

Kitą politinių teisių, leidžiančių asmeniui dalyvauti politiniame, visuomeniniame šalies gyvenime, daryti įtaką valstybinės valdžios sprendimams, juos viešai vertinti, organizuotai juos įtakoti ar viešai prieš juos protestuoti, grupę sudaro šios teisės ir laisvės: žodžio ir spaudos laisvė, sąjungų ir susivienijimų laisvė bei susirinkimų (mitingų, demonstracijų) laisvė.⁴² Nors paprastai šios teisės priklauso tik piliečiams kiek jos išauga iš pilietybės santykių, užsieniečiai negali į jas

⁴⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 74.

⁴¹ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001. P. 329.

⁴² Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų istorinė raida// Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė: monografija. Vilnius: LTU, 2003.

pretenduoti, bet Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, peticijos, savivaldos rinkimų teisė priklauso ir Lietuvoje gyvenantiems užsieniečiams.

Piliečių teisė dalyvauti valdant savo šalį įtvirtinta ne tik Konstitucijoje, bet ir tarptautinės teisės aktuose: Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 21 straipsnyje: „kiekvienas žmogus turi teisę dalyvauti valdant savo šalį tiek tiesiogiai, tiek per laisvai išrinktus atstovus“ ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 25 straipsnyje skelbiama, kad kiekvienas pilietis be jokios diskriminacijos ir be nepagrįstų apribojimų turi teisę ir galimybę: dalyvauti valdant valstybę tiek tiesiogiai, tiek per laisvai išrinktus atstovus; balsuoti ir būti išrinktas periodiškai rengiamuose teisinguose rinkimuose, remiantis visuotine ir lygia rinkimų teise, slaptu balsavimu, kurie garantuoja laisvą rinkėjų valios išreiškimą; bendromis lygybės sąlygomis stoti į savo šalies valstybinę tarnybą.⁴³ Pažymėtina, kad tiek Konstitucijoje, tiek minėtuose tarptautiniuose aktuose nustatyti minimalūs kokybiniai ir kiekybiniai piliečių dalyvavimo valstybės valdyme kriterijai, tačiau tarptautiniu mastu pripažįstama, kad piliečių dalyvavimas valdant valstybę lygis atitinka minimalius žmogaus teisių apsaugos standartus, jei toje valstybėje vyksta demokratiški rinkimai, jei piliečiai lygiomis galimybėmis turi teisę pretenduoti į valstybės valdžios ir valdymo institucijų postus. Šie minimalūs standartų reikalavimai Konstitucijoje papildomi piliečiams laiduojama peticijos teise, teise kritikuoti valstybės įstaigų bei pareigūnų darbą, skusti jų sprendimus, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta piliečių teisė reikšti savo valią referendumo būdu bei įstatymų iniciatyvos teisė. LR įstatymuose yra numatyti papildomi, specifiniai dalyvavimo tvarkant viešuosius reikalus būdai. Tai Vietos savivaldos įstatyme numatytos gyventojų teisė svarstyti Savivaldybės biudžeto projektą, teisė savivaldybių tarybų narių rinkti gyvenamosios vietovės bendruomenės atstovus, teisė iš gyvenamųjų vietovių bendruomenės atstovų seniūnijose sudaryti patariamąsias tarybas, taip pat teisė tiesiogiai dalyvauti rengiant sprendimų projektus.⁴⁴

Viena ryškiausių politinių teisių – tai rinkimų teisė, kuri yra interpretuojama Konstitucijos 33, 34, 56, 78 straipsniuose bei detalizuojama Seimo rinkimų bei Prezidento rinkimų įstatymuose. Šiuose įstatymuose nustatomi pagrindiniai laisvų rinkimų principai: visuotinė rinkimų teisė, lygi rinkimų teisė, tiesioginiai rinkimai, slaptas balsavimas. Visuotinės rinkimų teisės principas reiškia, kad visi 18 metų rinkimų dieną sulaukę piliečiai turi rinkimų teisę (rinkimuose tik negali dalyvauti teismo neveiksniais pripažinti piliečiai).

Įstatymuose yra nustatyti ir tam tikri reikalavimai asmenims, kurie pretenduoja būti renkami Seimo nariais ar Respublikos Prezidentu. Kiti tiesioginiai ar netiesioginiai rinkimų teisės apribojimai – dėl kilmės, politinių pažiūrų, socialinės bei turtinės padėties ir nacionalinės

⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 2000. D. 1. P. 272.

⁴⁴ Ragauskas P. Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viešuosius reikalus//Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005. P. 16.

priklausomybės, lyties, išsilavinimo, kalbos, santykio su religija, užsiėmimo rūšies pobūdžio – draudžiami.

Seimo ar Respublikos Prezidento rinkimuose Lietuvos Respublikos gyventojų teisė rinkti gali būti ribojama dėl pilietybės, o rinkimuose į Europos Parlamentą – dėl ES valstybės narės pilietybės neturėjimo. Lietuvoje renkant Seimo narius ar Respublikos Prezidentą, piliečių gyvenamoji vieta įtakos neturi, t.y. nuolatinė jų gyvenamoji vieta gali būti ne Lietuvoje. Dėl teisės dalyvauti savivaldybės tarybų narių rinkimuose – nuo 2003 m. gruodžio 30 d. ši teisė neberibojama dėl pilietybės. Dabar teisę rinkti ir būti išrinktu savivaldybės tarybos nariu turi visi nuolatiniai atitinkamos savivaldybės gyventojai. Kaip minėta anksčiau – šios teisės suteikimas susiaurino politinių Lietuvos piliečių teisių ratą.

Teisė būti išrinktam turi daugiau apribojimų. Pirmiausia ši teisė ribojama asmenims, kuriuos teismas pripažino neveiksniais. Atitinkamų pareigų siekiančiam asmeniui yra nustatytas tam tikras amžiaus cenzas. Taip pat kandidatuojantiems į tam tikras pareigas yra numatytas ir reikalavimas nuolat gyventi Lietuvoje, o kandidatui į Respublikos Prezidentus – iki 3 metų sėslumo cenzas bei pilietybė pagal kilmę. P. Ragauskio teigimu, pilietybė pagal kilmę nuo asmens nepriklauso, todėl šis reikalavimas gali būti vertinamas kaip diskriminacinis kriterijus. Tad Lietuvoje gimęs apatridas, nors ir visą gyvenimą buvęs Lietuvos piliečiu, jos Prezidentu būti negalėtų. Pažymėtina, kad toks apribojimas yra taikomas ne tik Lietuvoje, bet ir Jungtinėse Amerikos valstijose ir tarptautiniu mastu nėra vertinamas kaip žmogaus teisių pažeidimas. Kandidatas į Respublikos Prezidentus, kaip ir į Seimo narius negali būti priesaika ar pasižadėjimu susijęs su užsienio valstybe.

Esminių pažeidimų įgyvendinant demokratinių rinkimų teisę Lietuvoje nebuvo konstatavę nei tarptautiniai ekspertai, nei žmogaus teisių apsauga užsiimančios organizacijos.⁴⁵

Žmogaus teisių stebėjimo instituto 2004–ųjų metų žmogaus teisių įgyvendinimo apžvalgoje šie metai įvardijami kaip iššūkių žmogaus teisėms metai. Viena iš tokio vertinimo priežasčių yra būtent teisės į dalyvavimą šalies politiniame gyvenime užfiksuoti pažeidimai: 2004 metų Seimo rinkimų metu neužtikrintas balsavimo paštu sąžiningumas, balsavimo rinkimų apylinkėje procedūros skaidrumas, pastebėti rinkėjų klaidinimo atvejai. 2004 metais vykusių Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo bei Europos Parlamento rinkimų metu kilo nemažai problemų dėl balsavimo paštu. Šių rinkimų metu balsavusiųjų paštu buvo labai didelis skaičius, kas gali būti ir buvo siejama su galimu balsų pirkimu. Balsų pirkimo atvejai buvo pastebėti atskirose apylinkėse, kai asocialiems rinkėjams už balsavimą buvo mokami pinigai (parodžius užpildytą biuletenį), taip pat už tai buvo „užmokama“ alumi, o Vilniuje buvo mokama 20 litų už

⁴⁵ Ragauskas P. Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viešuosius reikalus//Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005. P. 17.

balsą. Todėl Žmogaus teisių stebėjimo institutas savo apžvalgoje atkreipia dėmesį į netobulą balsavimo rinkimo apylinkėse procedūrą, kada nėra net tinkamai užtikrinamas balsavimo slaptumas.⁴⁶ Rinkėjų balsų tiesioginis ar netiesioginis pirkimas iškreipia tikrąją rinkėjų valią, sudaro prielaidas nesažiningai konkurencijai, mažina pasitikėjimą išrinktaisiais.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9 str. 1 d. įtvirtinta referendumo teisė: „Svarbiausi Valstybės ir Tautos gyvenimo klausimai sprendžiami referendumu“. Šią normą papildė Konstitucijos 69 str. 4 d. Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatos gali būti priimanos ir referendumu“. *Referendumas* (kai kuriose valstybėse vartojamas plebiscito terminas) – tai tiesioginis demokratijos instrumentas. Referendumas – tai rinkimų teisę turinčių piliečių balsavimas dėl kokio nors viešo reikalo, konkrečios problemos, todėl referendumas primena rinkimus. Rinkimai ir referendumas skiriasi savo objektu: rinkimų metu piliečiai balsuoja už kandidatus į tam tikrus postus, o referendumu metu balsuojama dėl konkretaus viešo klausimo („taip“ arba „ne“). Todėl referendumas gali būti apibūdinamas kaip „teisės normomis reglamentuota balsavimo procedūra, kurios metu rinkimų teisę turintys valstybės piliečiai, vadovaudamiesi savo patyrimu ir vertybinėmis nuostatomis, pareiškia savo valią svarbiausiais tautos ir valstybės gyvenimo klausimais“.⁴⁷ Tiesioginis Tautos suverenių galių vykdymas referendumu metu priimtiems sprendimams suteikia didžiausią autoritetą, tokie sprendimai yra galutiniai ir neginčijami.⁴⁸

Vadovaujantis Konstitucija referendumas skelbiamas dviem atvejais: arba to pareikalavus ne mažiau nei 300 000 piliečių (kas šiuo metu sudaro apie 12% į rinkėjų sąrašus įtrauktų LR piliečių) arba nusprendus LR Seimui. Šių Konstitucijoje įtvirtintų nuostatų „tikrumas, realumas ar jų įvykdymo galimybė“ bus nagrinėjama sekančiame šio darbo skyriuje, tačiau jau dabar galima teigti, kad nustatytas reikalingas piliečių parašų skaičius referendumui surengti gali būti įvardijama kaip kliūtis realiam piliečių dalyvavimui politinių sprendimų priėmimo pasinaudojant referendumo iniciatyvos teise.

Lietuvoje po nepriklausomybės atkūrimo buvo organizuoti šie referendumai:

- 1991 m. vasario 9 d. buvo pravesta visuotinė Lietuvos piliečių apklausa (plebiscitas) dėl nepriklausomos demokratinės Lietuvos valstybės, kurios rezultatų pagrindu 1991 m. vasario 11 d. LR Aukščiausioji Taryba priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės (referendumo normos priimtos);
- 1992 m. gegužės 23 d. referendumas dėl LR Prezidento institucijos atstatymo (referendumo nuostata nepriimta);

⁴⁶ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga; prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=1504>; [prisijungimo laikas: 2005-12-19].

⁴⁷ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001. P. 655.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 2000. D. 1. P. 60.

- 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSSR kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir padarytos žalos atlyginimo (referendumo nuostatos priimtos);
- 1992 m. spalio 25 d. Referendumas LR Konstitucijai priimti;
- 1994 m. rugpjūčio 27 d. referendumas LR įstatymui „Dėl neteisėto privatizavimo, nuvertintų indėlių ar akcijų bei pažeistos teisėsaugos“ priimti (*referendumas laikomas neįvykusi, nes jame dalyvavo mažiau nei pusė į rinkėjų sąrašus įtrauktų piliečių*);
- 1996 m. spalio 20 d. referendumas dėl LR Konstitucijos 55, 57, 131 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo priėmimo ir tos pačios dienos referendumas „Ar kompensuoti gyventojų indėlius teisingai kompensuojant valstybės turtą“ (abiejų referendumų nuostatos nepriimtos);
- 1996 m. lapkričio 10 d. referendumas dėl LR Konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymo priėmimo (*referendumas laikomas neįvykusi, nes jame dalyvavo mažiau nei pusė į rinkėjų sąrašus įtrauktų piliečių*).⁴⁹

Būtina pažymėti, kad visi minėti vykę referendumai buvo inicijuoti Seimo. Tuo tarpu iniciatyvinių grupių bandymai surengti referendumą liko neįgyvendinti, nes nustatytu terminu nebuvo surinktas reikiamas skaičius LR piliečių parašų. Tai patvirtina, jog realiai įvykdyti referendumą piliečių iniciatyva, t.y. įvykdyti tokiai iniciatyvai keliamus reikalavimus be galo sudėtinga. Vyriausiosios rinkimų komisijos referendumų iniciatyvinių grupių teikiami referendumui klausimai buvo užregistruoti ne kartą, tačiau beveik visais atvejais (pačios iniciatyvinės grupės iniciatyvos buvo atsisakyta tik 1999-10-29, kada buvo referendumui buvo teikiamas klausimas dėl pritarimo LR Seimo ir Vyriausybės atsisakymui valstybės valdymo kontrolės ir sprendžiamosios galios AB „Mažeikių nafta“) nustatytu terminu buvo nesurinkti 300 000 Lietuvos piliečių parašai.⁵⁰

Kalbant apie Lietuvos piliečių galimybę dalyvauti politikoje skiriant pareigūnus, pažymėtina, kad įstatymuose nėra numatyta tokių specifinių piliečių teisių. Tačiau kaip tokios teisės galimybę galima būtų paminėti tai, kad 2005 metais Teismų taryba įpareigojo Nacionalinę teismų administraciją skelbti interneto tinklapyje pretendentų į teisėjus, kurių kandidatūros bus svarstomos artimiausiam posėdyje, duomenis. Ši nuostata, tikėtina, sudarys galimybę visuomenei gauti informaciją apie pretendentus į teisėjus, o tuo pačiu ir informuoti reikiamą instituciją tuo atveju, jei pilietis turi informacijos apie pretendento savybes, kurios nedera

⁴⁹ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001. P 920-921, 671-673.

⁵⁰ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001. P. 920-921.

asmeniui, siekiančiam eiti teisėjo pareigas. Žinoma, autoriaus nuomone, tokia galimybe gali pasinaudoti ne tik Lietuvos piliečiai, bet visi aktyvūs šalies gyventojai.

Konstitucijos 33 str. 3 d. laiduoja piliečiams peticijos teisę. Ši teisė tiesiogiai remiasi konstitucine piliečių teise dalyvauti valdant šalį. Peticijos teisė yra vertinama kaip piliečių teisė kreiptis su reikalavimais, pasiūlymais, skundais, adresuojamais valstybės institucijoms, kurios pagal savo kompetenciją gali išspręsti peticijoje suformuluotą reikalavimą ar pasiūlymą. Tačiau šios teisės įgyvendinimo tvarka turi būti reglamentuota įstatymo. Peticijų įstatymas Lietuvoje buvo priimtas tik po septynerių metų po Konstitucijos įsigaliojimo. Konstitucijoje nustatytos peticijos teisės turinys nėra apibrėžtas, todėl suprantama, kad įstatymu turi būti apibrėžta ne tik šios teisės įgyvendinimo tvarka, bet ir turinys, prasmė. Taip pat pažymėtina, kad Konstitucijoje peticijos teisė numatyta tik piliečiams, o Peticijų įstatymas šią teisę suteikia ir užsieniečiui, nuolat gyvenančiam Lietuvoje.

Peticijos teisė nuo piliečių skundų ir pareiškimų teisės skiriasi keliamais klausimais: peticijoje keliami klausimai turi būti aktualūs ne tik konkrečiam piliečiui, bet reikšmingi visuomeniniu mastu. Lyginant peticijos teisę su piliečių referendumo ar įstatymų leidybos iniciatyvos teisėmis, pažymėtina, kad pasinaudojant šiomis teisėmis gali būti panašaus reikšmingumo klausimai, tačiau inicijuoti referendumą reikia surinkti 300 000 piliečių parašų, o įstatymo iniciatyvos teisei išreikšti – ne mažiau 50 tūkst. parašų. Peticijų įstatyme numatyta, kad pareikšti peticiją gali ne jaunesnis kaip 16 metų Lietuvos Respublikos pilietis, nuolat Lietuvoje gyvenantis užsienietis ar jų grupė. Kaip matome, ši teisė nėra apribota nustatytu piliečių parašų skaičiumi.⁵¹ Lietuvos Respublikos Peticijų įstatyme Peticija yra apibūdinama kaip raštiškas kreipimasis į Seimą, Vyriausybę ar savivaldybės instituciją su reikalavimais ar siūlymais spręsti žmogaus teisų ir laisvių apsaugos ar įgyvendinimo, valstybės ar savivaldybės institucijų reformavimo bei kitus svarbius visuomenei, savivaldybėms ar valstybei klausimus, kai tam reikia priimti naują teisės aktą, pakeisti, papildyti ar pripažinti netekusiu galios galiojantį teisės aktą, kai peticijų komisijos tokį kreipimąsi pripažįsta peticija.

Remiantis pateikta Seimo Peticijų komisijos 2005 metų darbo atskaita, per penkerius metus (2001-2005 m.) Seime buvo gauta 175 kreipimūsi ir peticijų. Pažymėtina, kad 2004 metais jų gauta daug mažiau nei ankstesniais metais, bet beveik trečdalis, panašiai kaip ir ankstesniais metais kreipimusi buvo pripažinti peticijomis ir priimti nagrinėti. 2005 metais Komisijos gautus visus kreipimusis ir peticijas pateikė Lietuvos piliečiai. Remiantis piliečių peticijomis, Seime

⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 2000. D. 1. P. 284-286.

buvo priimti trys įstatymai.⁵² Šie duomenys rodo, kad peticijos institutas iš esmės veikia, tačiau didelės įtakos valstybės valdymui nedaro.

Lietuvos piliečių teisė skusti valstybės įstaigų bei pareigūnų sprendimus įtvirtinta Konstitucijos 33 straipsnio 2 dalyje: „Piliečiams laiduojama teisė kritikuoti valstybės įstaigų ir pareigūnų darbą, apskusti jų sprendimus. Draudžiama persekioti už kritiką“. Šią teisę derėtų sieti su kiekvieno piliečio teise, skundžiant jo manymu, neteisėtą sprendimą, ginti viešąjį interesą ir tokiu būdu dalyvauti sprendžiant viešuosius klausimus. Dalį skundų dėl valstybės ir savivaldybės pareigūnų piktnaudžiavimo ir biurokratizmo sprendžia Seimo kontrolierių institucija, šalia kurios taip veikia Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus bei Lygių galimybių kontrolieriaus institucijos. Pažymėtina, kad šioms institucijoms gali būti pateikti skundai tiek ginant savo asmeninį, tiek viešą interesą. Šių institucijų vaidmuo piliečiams įgyvendinant savo teisę skusti valstybės įstaigų ir pareigūnų veiksmus yra gana svarbus, nors jos ir neturi teisės panaikinti skundžiamus sprendimus ar nubausti kaltininkus., tačiau jos gauna nemažą skaičių skundų.⁵³ Vien per 2004 m. Seimo kontrolierių įstaigoje buvo išnagrinėti 1989 skundai, kuriais remiantis buvo ištirti pareigūnų veiksmai ir priimti atitinkami sprendimai. Beveik pusė išnagrinėtų skundų buvo pripažinti pagrįstais, t.y. buvo nustatyti pareigūnų piktnaudžiavimo, biurokratizmo ar netinkamo viešojo administravimo faktai.⁵⁴

Tautos valia, kaip demokratijos esmė, įgyvendinama per politines piliečių teises dalyvauti politiniame šalies gyvenime. Todėl labai svarbu, kad demokratija tikrai veiktų piliečiams realiai dalyvaujant savo valstybės valdyme. Tam būtina stebėti kaip šios teisės yra realizuojamos, ar jos neegzistuoja tik „popieriuje“.

2.3. Teisė aktai, blokuojantys piliečių galimybes dalyvauti valstybės valdyme

Senovės Atėnuose kiekvienas Atėnų pilietis galėjo teikti įstatymo projektą. Tačiau jei pasirodydavo, kad siūlymas prieštarauja galiojantiems įstatymams ir apie tai nebuvo tinkamai paskelbta, įstatymo projekto autoriui grėsė baudžiamoji atsakomybė (iki mirties bausmės)⁵⁵.

Tai, kad tokį ilgą laiką Seimas nepriėmė Peticijų įstatymo (iki 1999 m. liepos 7 d.), nustatančio peticijos teisę įgyvendinimo tvarką, nors piliečių peticijų teisę buvo laiduojama Konstitucijos, taip pat tai, kad iki šiol visi šalyje vykę referendumai buvo inicijuoti valdžios, o ne

⁵² LR Seimo Peticijų komisijos 2005 metų darbo ataskaita; prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0153942.doc>; [prisijungimo laikas: 2006-11-14].

⁵³ Ragauskas P. Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viešuosius reikalus//Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005. P. 17.

⁵⁴ Žr. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2004 m. ataskaitą [žiūrėta 2006 m. lapkritis 2 d.], prieiga per internetą: <http://www.lrski.lt/eiles/106.pdf>; [prisijungimo laikas 2006-12-15].

⁵⁵ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79.

piliečių, nes nė vienai piliečių iniciatyvinei grupei nepavyko surinkti reikiamo kiekio parašų, atskleidžia Lietuvos demokratijos realybę piliečiams įgyvendinant savo teises valstybės valdyme, demokratijos, kurios įstatymai, formaliai įtvirtina piliečių teises dalyvauti teisėkūroje, tačiau ne galimybes jomis pasinaudoti. „Ar normalu, kad tauta, kuri turi vos 3,7 mln. gyventojų, gali sušaukti referendumą tik tuo atveju, jei to pareikalaus savo parašais 300 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių, o pasiūlyti Seimui svarstyti paprasto įstatymo projektą – 50 tūkstančių rinkėjų?“⁵⁶ Įvykdyti numatytus reikalavimus ir tokiu būdu dalyvauti įstatymų leidyboje tautos galimybės yra minimalios.

Suverenitetas priklauso tautai, tas deklaruota ir Konstitucijoje. Taip pat joje numatyta, kad tauta jį įgyvendina tiesiogiai arba per demokratiškai išrinktus atstovus, bei kad įstatymų nuostatos gali būti priimtose ir referendumu. Tačiau sekant Konstituciją ir „matant“ realų gyvenimą galima imti abejoti ar tautos galia įgyvendinti savo suverenitetą yra reali?

Kalbant apie tautos valią, teigiama kad tiesiogiai ji išreiškiama referendumu. Referendumo šalininkų teigimu referendumas yra pranašesnis už atstovaujamąją demokratiją, nes remiasi laisvų individų valia. Referendumo metu balsai, parašai yra renkami viešai, rengiamo priimti įstatymo tekstas yra visiems prieinamas, todėl visuomenė geriausiai informuota apie priimamą sprendimą. Tokiu atveju kyla klausimas kokie klausimai būtini spręsti referendumu? Juk tuomet kai demokratiškai išrinkti tautos atstovai laikosi įstatymų, priimdami sprendimus vadovaujasi atstovaujamųjų interesais, referendumas nėra toks reikalingas. Referendumų priešininkų teigimu, dėl referendumų gali silpnėti renkamos valdžios, jos institucijų įtaka, prestižas. Tai pat yra teigiama, kad eiliniai piliečiai nesugebės priimti protingų sprendimų, kad jie nėra tokie kompetentingi kaip išrinkti tautos atstovai, kurie visą darbo dieną skiriant būtent valstybiniais reikalais.⁵⁷ Žinoma, tam tikra kompetencijos problema egzistuoja, bet sumažinti ją, autoriaus nuomone, galima didesniu, išsamesniu informacijos svarstytinu klausimu kiekiu.

Referendumas Lietuvoje šaukiamas piliečių iniciatyva, jei to savo parašais reikalauja 300 tūkst. rinkimų teisę turinčių piliečių. Prieš šią kvotą nieko negalima būtų pasisakyti, jei ji būtų nustatyta atsižvelgiant į Lietuvos gyventojų skaičių ir į realistinius tokių parašų surinkimo terminus. Demokratinėse šalyse tai laikoma savaime suprantamais dalykais (pvz. Šveicarijoje referendumo dėl Konstitucijos nuostatų ar atskirų jos straipsnių pakeitimo, papildymo gali reikalauti 100 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių (tris kartus mažesnė negu Lietuvoje nustatyta), nors Šveicarijoje gyvena du kartus daugiau gyventojų negu Lietuvoje. Net Baltarusijos, kuriai dažnai priekaištaujama demokratijos stoka, Konstitucija referendumo sušaukimo piliečių iniciatyvos teisę yra santykinai žemesnė negu Lietuvos Konstitucijos

⁵⁶ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P 28.

⁵⁷ Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius: LTU, 2001. P 660-663.

nustatoma, nes daugiau ar mažiau subalansuota su gyventojų skaičiumi. (Baltarusijoje, kur gyvena tris kartus daugiau gyventojų negu Lietuvoje (9,8 milijono gyventojų – 2005 m.) referendumo gali reikalauti 450 tūkstančių rinkimų teisę turinčių piliečių).⁵⁸

Ši Lietuvos piliečių apsunkinimą pasinaudoti konstitucine teise į referendumą dar labiau sustiprina Referendumo įstatyme numatytas reikalavimas referendumo iniciatorius surinkti minėtą kiekį parašų skaičių per rekordiškai trumpą laiką (2 mėn, dabar per 3 mėn). Nauja šio įstatymo redakcija dar “patobulino” šį įstatymą, nustatydama papildomus apsunkinimus šiai teisei paversti subjektine: uždėjo referendumo iniciatoriams pareigą suformuluoti referendumui teikiamus klausimus pagal “teisinės technikos reikalavimus”, tų reikalavimų nesukonkretindama ir taip palikdama landą Vyriausiajai rinkimų komisijai neregistruoti referendumui teikiamų klausimų arba registraciją vilkinti.

Bandymas nustatyti pernelyg aukštą, su šalies gyventojų skaičiumi nesuderintą referendumo iniciatyvos kvotą, be to, jos įvykdymą susaistant su rekordiškai trumpu trijų mėnesių terminu, lėmė tai, kad piliečiai, turėdami referendumo iniciatyvos teisę, faktiškai ir toliau lieka be šios teisės. Per 15 Nepriklausomybės metų nepavyko Lietuvoje surengti nei vieno piliečių inicijuoto referendumo: visi piliečių bandymai tai daryti sužlugo, nesurinkus per nurodytą terminą reikalaujamo parašų skaičiaus. Konstitucinė piliečių teisė inicijuoti referendumą faktiškai virto išskirtine valdžios teise. Visi iki šiol Lietuvoje vykę referendumai buvo skelbti tik valdžios (Seimo) iniciatyva.⁵⁹

Lietuvoje, kaip ir daugelyje demokratinių šalių, procedūriniai apribojimai suverenios tautos sprendimams netaikomi, ir šalies vadovas (Respublikos Prezidentas) negali referendumu priimto įstatymo vetuoti. Juk jokia valdžios institucija neturi teisės prieštarauti išreikštai tautos valiai, o jei tai būtų padaryta, tai tektų kartoti brangias ir gana sudėtingas referendumo procedūras. Įstatymų leidyba organizuojant referendumą, būtina pažymėti, visada susijusi su didelėmis išlaidomis, kas gali būti vertinama kaip šio teisėkūros būdo minusas, o ir argumentas Seimui kodėl nereikia jų organizuoti. Demokratinėse valstybėse yra taikomas tautos kompetencijos referendumu priimti įstatymus ribojimas – referendumu draudžiama priimti tam tikrus visuomeninius santykius reguliuojančius įstatymus. Nors Konstitucijoje nėra tiksliai nustatyta, tačiau referendumu Lietuvoje negalėtų būti priimti konstituciniai įstatymai, valstybės biudžeto įstatymas, tarptautinių sutarčių ratifikavimo ir denonsavimo įstatymai, administracinį teritorinį suskirstymą nustatantys įstatymai, amnestijos aktai bei valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus nustatantys įstatymai.

⁵⁸ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

⁵⁹ Ten pat.

Referendumu priimti įstatymai turi maksimalų legitimumo laipsnį, nes tauta pati tiesiogiai už jį balsavo, todėl tuo įstatymu įtvirtintų taisyklių negali vadinti „primestomis“. Taip pat referendumo būdu valdžios nuomonė yra labiau suderinama su viešąja nuomone, todėl referendumas gali būti vertinamas kaip atstumą tarp valdžios ir tautos mažinimo būdas.

Lyginant tautą ir jos išrinktus atstovus įstatymo leidybos kontekste, būtina paminėti ir tokį argumentą „už“ tautą, kad tautos nenupirksi, o jos atstovai linkę pataikauti savo rinkėjams, stambioms įtakingoms grupėms, juos galima „nupirkti“. Lietuvoje tai liudija ir 2004 metais kilęs parlamentarų korupcijos skandalas.⁶⁰

Lietuvoje Seimo statutas numato galimybę dalyvauti svarstant bet kurio subjekto pateiktus įstatymo projektus, t.y. teikti pasiūlymus ir pastabas atitinkamiems komitetams, dalyvauti šių projektų organizuojamuose posėdžiuose. Tokia galimybė yra numatyta kiekvienam piliečiui (jų grupei), kaip ir kiekvienam suinteresuotam asmeniui.

Vadovaujantis Konstitucijos 68 str., Lietuvoje įstatymų iniciatyvos teisę turi Seimo nariai, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė. Taip pat, kaip jau ne kartą minėta šiame darbe, tokią teisę turi ir Lietuvos piliečiai (turintys aktyviąją rinkimų teisę). Tačiau jų įstatymų leidybos iniciatyva gali būti iškelta Seime tik 50 000 piliečių balsais, o referendumui inicijuoti šešis kartus daugiau – 300 000 tokią iniciatyvą remiančių piliečių parašų.

Lyginat Lietuvos piliečių leidybos iniciatyvos reiškimo sąlygas bei tvarką su daugeliu kitų Europos šalių, galima teigti kad mūsų šalyje numatytos gana liberalios tokios iniciatyvos sąlygos, nes nėra numatyta tiesioginių apribojimų jai. Yra numatyti tik keli netiesioginiai apribojimai: valstybės biudžeto įstatymo projektą rengti ir pateikti Seimui gali Vyriausybė, o įstatymų, kuriais ratifikuojamos bei denonsuojamos tarptautinės sutartys, projektus Seimui teikia Respublikos Prezidentas. Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė kai kuriose šalyse iš viso nėra numatyta (pvz., Vokietijoje, Danijoje, Prancūzijoje), o kitur yra numatyti apribojimai, pagal kuriuos tokia iniciatyva negali liesti mokesčių, tarptautinių santykių, malonės ir amnestijos aktų (Rumunija, Ispanija). Rumunijoje, be to, kad piliečiams siekiant inicijuoti įstatymo projektą reikalaujama surinkti 100 000 piliečių parašų, dar numatyta ir papildomas reikalavimas – surinkti ne mažiau kaip po 5000 rėmėjų parašų bent ketvirtadalyje administracinių – teritorinių vienetų.

Italija ir Slovėnija yra vienintelės šalys, kuriose piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisės įgyvendinimo sąlygos yra paprastesnės nei pas mus. Italijoje, kaip ir Lietuvoje, numatyta, kad tokiai piliečių iniciatyvai paremti reikalingi 50 000 piliečių parašai, tačiau Italijoje gyventojų skaičius yra daug didesnis nei mūsų šalyje (apie 58 milijonus), todėl šis skaičius įgyja kitą

⁶⁰ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79.

prasmę, o piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė – kitas realizavimo galimybes. Slovėnijoje iš viso reikalaujama tik 5000 piliečių pritarimo.⁶¹

Bet ir surinkus 50 tūkstančių parašų, piliečių teisė “vykdyti suverenią galią tiesiogiai” gali būti lengvai užblokuojama Konstitucijos 69 straipsnio 2 dalimi, kuri nustato, kad “Įstatymai laikomi priimtais, jeigu už juos balsavo dauguma Seimo narių, dalyvaujančių posėdyje”. Ši tvarka taikoma ir 50 tūkstančių piliečių pasiūlytam įstatymo projektui ar nuostatai. Tačiau gali susidaryti situacija, kai keli į posėdį susirinkę Seimo nariai gali užblokuoti 50 tūkstančių piliečių iniciatyvą. Žinojimas, kad Seimas gali lengvai nepriimti piliečių siūlomo įstatymo projekto ir taip nuvertinti 50 tūkstančių piliečių pastangas, nėra didelė paskata rodyti tokią iniciatyvą.⁶²

P. Ragauskas teigimu, 2000 metais prasidėjusi „piliečių įstatymų leidybos iniciatyvų era“ susijusi daugiau su politikų, o ne pačių piliečių iniciatyva, nes didesnė dalis užregistruotų iniciatyvinių grupių piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įgyvendinti priklausė „partinėms“ iniciatyvoms (socialdemokratams, liberalų ir centro sąjungai). Todėl teigiama, kad piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė buvo panaudojant ne tikslu iškelti pačią įstatymo leidybos idėją, o daryti politinį spaudimą panaudojant piliečių parašus, nes „partinės“ iniciatyvas organizuodavo opozicinės partijos, tačiau atėjusios į valdžią iniciatyvas iškėlusios politinės partijos nebėra linkusios jas realizuoti.⁶³

Prie įstatymų leidybos iniciatyvos teisių galima būtų priskirti ir peticijų teisę, nors iš Konstitucijoje pateikto peticijos apibrėžimo suprasti šios teisės turinį gana sudėtinga. O, kaip minėta, Seimas priėmė Peticijų įstatymą, nustatantį peticijos teisės įgyvendinimo tvarką tik 1999 metais, nors piliečių peticijų teisė Konstitucijos buvo laiduojama jau septynerius metus. Vadovaujantis Peticijų įstatymo 4 str. 4 d. bei 9 str. 3 nuostatomis galima teigti, kad kreipimasis pripažįstamas peticija tik tuo atveju jei iškeltų reikalavimų ar siūlymų tenkinimui reikia priimti naują teisės aktą, pakeisti, papildyti ar pripažinti netekusiu galios galiojantį teisės aktą. Todėl peticijos teisė kaip galimybė inicijuoti įstatymų projektus Seime kelia tam tikrų abejonių, nes esant tokiai situacijai piliečiai faktiškai naudojami *netiesiogine* įstatymų leidybos iniciatyvos Seime teise, ką praktiškai galima įvardyti kaip situaciją, kada yra „sunivelijuojama teisinė 1 ir 50 000 piliečių iniciatyvos reikšmė“.⁶⁴ Prieštarauti tokiam teiginiui būtų galima teigiant, kad Konstitucijoje ir Seimo statute šie subjektai traktuojami skirtingai, tačiau apžvelgus teisinę realybę taip neatrodo.

⁶¹ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79.

⁶² Vaišvila A. „Pilietiškas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

⁶³ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79.

⁶⁴ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79.

Žinoma, tai kad Seimas privalo svarstyti piliečių iniciatyvinės grupės pateiktą įstatymo projektą yra įtvirtinta Konstitucijoje⁶⁵. O kaip su peticijomis? Seimo statute ir Peticijų įstatyme numatyta, kad pareiškėjas Seimo Peticijų komisijos sprendimą nepripažinti kreipimosi peticija arba ją atmesti gali skusti Seimui. Tad kreipimąsi patekęs Lietuvos gyventojas turi visas teises galimybes, kad jo iškeltą įstatymo leidybos iniciatyvą, nors ir netiesiogiai, svarstytų Seimas. Žinoma, skirtumų tarp šių piliečių dalyvavimo politikoje būdų yra (kreipimosi (peticijų) autorius negali asmeniškai dalyvauti ir ginti savo pozicijos Seimo posėdyje, kai tuo tarpu piliečiai per savo atstovus gali patys išdėstyti savo poziciją), tačiau vargu ar šie skirtumai yra tokie dideli, kad galima būtų teigti, jog praktiniu požiūriu 1 ir 50 000 piliečių iniciatyvos reikšmė skiriasi iš esmės. Labiausiai šias piliečių iniciatyvų būdus skiriantis dalykas, tai politinis ir etinis jų skirtumas: juk viena būtų atmesti 50 000 rinkėjų iniciatyvą ir visai kas kitą – 1 piliečio (o galbūt net ne piliečio, ir ne „rinkėjo“).

Nepaisant visų piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos būdų skirtumų bei panašumų, didelių ar mažesnių reikalavimų pateikimo sąlygoms, tauta įstatymų leidėja yra tik nominaliai, jos galimybės dalyvauti šalies valdymo veikloje yra minimalios. Ne „deklaruotos“ teisės, o bandymai jas realizuoti praktikoje, atskleidžia, kad:

- tiek referendumo iniciavimui, tiek pačiam referendumui keliami reikalavimai praktiškai yra neįgyvendinami;
- piliečių aktyvumas dalyvauti įstatymų leidyboje, jų iniciatyva šioje srityje pasireiškia itin retai, o jos realią galimybę, galimą sėkmę žlugdo nustatyti jau minėti reikalavimai;
- nors peticijų pateikimo sąlygos yra daug paprastesnės nei referendumų ir nereikalauja 50 000 piliečių parašų, tačiau ir tai nesudaro prielaidų, kad praktinė peticijų reikšmė Lietuvoje būtų didesnė. Peticijų teisė Seime faktiškai yra netiesioginė įstatymų leidybos iniciatyva, devalvuojanti 50 000 piliečių iniciatyvos reikšmę.⁶⁶

Tai, kad piliečiai Lietuvoje dažnai yra „neprileidžiami“ prie svarbių politinių sprendimų patvirtina ir tas faktas, kad Seimas neteikė referendumui NATO ir Europos Konstitucijos patvirtinimo klausimų. Tai tik pagilino valdžios atotrūkį nuo piliečių, sustiprino abipusį nepasitikėjimą: tauta pajautė kad ja yra nepasitikima, kad jai nepatikimi svarbūs valstybei klausimai, o tai tik sustiprino nepasitikėjimą valdžia. Argumentai, kodėl Seimas ypač skubiai, net neturėdamas galutinio ES konstitucijos varianto lietuvių kalba, ratifikavo ją, iki šiol nepateikti, kas vėl gi tik patvirtina valdžios nepagarbą ją išrinkusiems.

Iš esmės, Seimas skubėdamas nubalsavo už dokumentą, kurio vertimas ir redagavimas vyko jau po ratifikavimo akto. Be to, šis dokumentas, jo turinys yra ypatingos politinės ir teisinės

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Seimo statutas//Valstybės žinios.1999, Nr. 5-97

⁶⁶ P. Ragauskas. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37), P. 55-79

svarbos, dėl ko, didesnės šalies gyventojų nuomone, turėjo būti ratifikuota surengus referendumą. Būtina pažymėti, kad Žmogaus teisių stebėjimo instituto atlikto visuomenės nuomonės tyrimo „Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“ duomenimis net 90% gyventojų jautė informacijos apie ES konstitucinę sutartį stygių, o 62% apklaustųjų teigė kad norėtų plačiau susipažinti jau ratifikuota sutartimi.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas su prašymu nepasirašyti įstatymo, kuriuo ratifikuota sutartis, kreipėsi ir į Respublikos Prezidentą. Ir nors prašymas buvo argumentuojamas tuo, kad tokie svarbūs valstybei klausimai turėtų būti sprendžiami referendumu, šis įstatymas, kaip žinome, buvo pasirašytas.⁶⁷

Piliečiams nedalyvaujant politiniuose procesuose demokratija tikrai gali tapti „popierine“. Politinių teisių įgyvendinimas yra svarbus ne tik nacionaliniu, bet ir savivaldos mastu, ypač kai būtent savivaldybių lygmenyje pastebima nemažai politinių teisių realizavimo problemų.

Kaip pagrindinės problemos šioje srityje gali būti įvardijamos ribotos bendruomenės narių galimybės dalyvauti savivaldos institucijoms rengiant sprendimų projektus, tvarkant kitus savivaldos reikalus. Mechanizmo, kuris užtikrintų galimybę susipažinti su rengiamais projektais, gauti išsamesnę informaciją apie savivaldybių institucijų veiklą, taip pat nėra veiksmingas. Tai patvirtino ir 2002 m. Lietuvos gyventojų apklausa, kurioje respondentai teisę gauti informaciją apie savivaldybių veiklą nurodo kaip pažeidimą. Nusiskundimų šios teisės pažeidimu buvo dvigubai daugiau nei nusiskundimų dėl smurto prieš vaikus ar moteris⁶⁸.

Pažymėtina, kad tokios informacijos stokos problema nėra aktuali kalbant apie teisėkūrą nacionaliniu lygiu, nes Seimo interneto tinklapyje visada yra skelbiama informacija, susijusi su visais Seimo posėdžių sekretoriato užregistruotais projektais, o informacija apie svarbiausius projektus – ir viename iš nacionalinių dienraščių.

Lietuvoje piliečiai palikti ir be teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą. Ši teisė suteikta tik valdžios institucijoms ir pareigūnams (Vyriausybei, penktadaliui Seimo narių (partinių ginčų perkėlimas iš Seimo į Konstitucinį teismą), ir teismams (Konstitucijos 106 str. 1 d.), kitaip sakant, ši teisė irgi paversta išimtinai valdžios teise, nors pasak Prof. A. Vaišvilos, pagal teisinės valstybės logiką Konstitucinis Teismas yra išimtinai piliečių institucija, specialiai įsteigta tam, kad piliečiai galėtų teisėtomis priemonėmis gintis nuo Konstitucijai priešingų įstatymų, pažeidžiančių jų konstitucines teises.

⁶⁷ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004: Apžvalga – Žmogaus teisių įgyvendinimo institutas. Vilnius, 2005, P. 10-12.

⁶⁸ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga, prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=1504>; prisijungimo laikas: 2005-12-19.

Prof. A. Vaišvilos teigimu, demokratinėje valstybėje teisė kreiptis į Konstitucinį teismą dėl įstatymų ir „kitų Seimo priimtų teisės aktų“ konstitucingumo turėtų būti pripažįstama tik trimis subjektams: 1) piliečiams 2) Respublikos prezidentui ir 3) teismams. Piliečiams todėl, kad tai jų prigimtinei teisei naudotis visomis jų pačių sukurtos valstybės institucijomis, taip pat ir konstituciniu teismu. Teisė gintis pirmiausia turi būti pripažinta tam, kieno teisės tiesiogiai pažeidžia Konstitucijai priešingai įstatymai. Prezidentui todėl, kad jam svarbu žinoti, ar tas įstatymas, kurio vykdymą jam teks organizuoti, yra teisinis, t. y. nepriešingas Konstitucijai (žmogaus teisėms). Na ir, suprantama, teismui, sprendžiančiam konkrečią bylą, kuriam draudžiama taikyti įstatymą, priešingą Konstitucijai.⁶⁹

Kaip matome, žmogaus teisių realybė – daug sudėtingesnis procesas. Pasirodo nepakanka tiek prigimtinių, tiek pilietinių ir politinių žmogaus teisių deklaruoti Konstitucijoje, įtvirtinti įstatymuose. Juk teisinė valstybė kuriama ne tų teisių deklaravimui, o tam kad jas garantuoti. Todėl tikrosios žmogaus teisių apsaugos, jų realizavimo problemos prasideda tada, kada jomis bandoma pasinaudoti.⁷⁰ Ir kaip matome, realiai pasinaudoti Konstitucijoje įtvirtintomis politinėmis teisėmis Lietuvos piliečiai turi minimalias galimybes. Tokia „praktika“, realybė tik dar labiau mažina ir taip nedidelį mūsų šalies gyventojų aktyvumą dalyvauti politiniame valstybės gyvenime, didina nusivylimą politine santvarka be savo galimybėmis kažką pakeisti, skatina teisinio nihilizmo plitimą bei didina ir taip nemenką nepasitikėjimą valdžia ir ją įgyvendinančiomis institucijomis.

⁶⁹ Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006-12-04 LR Seime konferencijoje–diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.

⁷⁰ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001.

3. TEISINIS NIHILIZMAS KAIP PILIETINĖS VISUOMENĖS FORMAVIMOSI KLIŪTIS

3.1. Teisinio nihilizmo sąvoka

Nihilizmas (lot. nihil) – niekas, neigiamas visuomeninio gyvenimo dalies ar dalies jo reiškinių vertinimas, neturint konkrečios pozityvios programos.⁷¹

Nihilizmo sąvoka apima tai, ką galima vadinti vienpusiškais požiūriais, kurie atmeta visa, kas yra branginama ir vertinama daugumos žmonių. Tai nuostata, kai nematoma nieko, kas yra gero, ir nenorima matyti, ir, suprantama, matoma tik blogoji, juodoji viso ko pusė. Šis matymas nebūtinai turi būti visuotinis neigimas. Tokios nuostatos gali pasireikšti ir ignoravimu, nepripažinimu to kas teisinga, vertinga ir gražu. Taip pat tai gali pasireikšti pernelyg šališka kritika. Aiškiai atskirti nihilizmą ir kritiką gana sudėtinga, bet žinoma, tai nėra tapatūs dalykai. Paprastai tikra kritika pasižymi nešališkumu, stipriu argumentavimu. Nihilistas gi maksimaliai, intensyviai neigia kažką be jokių kompromisų, jis nieieško argumentų ir nesivargina jų pateikti. O jei argumentai ir yra pateikiami, paprastai jie būna tendencingi, neadekvatūs.

Kritika, kad ir pati griežčiausia, peikdama esamą tvarką, tuo pačiu atskleidžia pagrindinius netenkinančius dalykus ir pateikia pageidautiną dalyko būklę, siekiamybę. Kritika, skirtingai nei nihilizmas, nėra tuščia demagogija be kriterijų ir vertybių.⁷² Todėl nihilizmas, koks jis bebūtų, turi savyje destrukcijos ir griovimo elementų.

Priklausomai nuo to, kokios būtent vertybės yra neigiamos, nihilizmas gali būti religinis, politinis, teisinis, moralinis ir pan.

Prof. A. Vaišvila teisinį nihilizmą apibrėžia kaip teisės nelaikymą vertybe. Teisė gali būti neigiama visais jos egzistavimo lygmenimis: teisinių idėjų (teisės doktrinos), teisės normų (įstatymų ignoravimas), teisinių sutarčių (sutarčių, susitarimų nevykdymas). Jei teisė yra neigiama teisinių idėjų lygmenyje, tai gali pasireikšti teisiniu nihilizmu (etatizmu) ir teisiniu skepticizmu (agnocentrizmu). Teisinis nihilizmas teisę tapatina su įstatymu, nes yra nepripažįstama, kad teisė egzistuoja ir nepriklausomai nuo valstybinės valdžios valios, čia teisės šaltiniu laikoma valdžios valia. Tokiu atveju teisinio nihilizmo teorinė ideologija yra teisinis pozityvizmas.⁷³

Tuo pačiu teisinis nihilizmas gali būti apibūdinamas kaip nepripažinimas teisės kaip socialinės vertybės. Ši nuostata pasireiškia negatyviu, neigiamu santykiu į įstatymus, teisinę tvarką, todėl yra netikima teisės visuomeniniu būtinumu, galimybėmis, socialinėmis funkcijomis.

⁷¹ Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius: Academia, 1993.

⁷² B. Kuzmickas. Nihilizmas// Kultūros barai. 2004, Nr. 2, P. 5-10.

⁷³ Vaišvila A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004. P. 461-462.

Teisinis nihilizmas gali reikštis sąmoningu įstatymų laužymu, nustatytos tvarkos pažeidimais, masiniu įstatymų ir kitų teisių aktų nesilaikymais, net prieštaringų teisės aktų išleidimu, vykdomosios ir atstovaujamosios valdžios konfrontacija ar žmogaus teisių pažeidimais. Taip pat teisinis nihilizmas gali reikštis ir moksliniuose darbuose.

Prof. S. Vansevičius teisinį nihilizmą apibūdina kaip visuomenės politinės minties kryptį, neigiančią socialinę ir asmeninę teisės vertę, laikančią teisę menku visuomenini santykių reguliavimo metodu. Visuomenės sluoksniuose tai gali reikštis kaip teisės ir teisėtumo nepaisymas, įstatymų reguliuojamojo vaidmens neįvertinimas, abejonėmis dėl teisės vaidmens ir reikšmės, negatyviu, skeptišku požiūriu į teisę bei visišku jos nepaisymu. Taip pat šis reiškinys gali būti iššauktas grynai asmeninių priežasčių, kada žmogus asmeniškai yra nepatenkintas valstybinių įstaigų darbu ar tiesiog savo socialine teisine padėtimi.

Prof. S. Vansevičius išskiria šias teisinio nihilizmo formas:

Tyčiniai, tiesioginiai galiojančių įstatymų ir kitų teisės normų (nepaisymas) pažeidimai; Įstatymų susikirtimas, kai išleidžiami lygiagretūs, o kartais ir naikinantys vienas kitą teisės aktai;

Dažna normų kolizija, kai įstatymus papildantys teisės aktai tampa viršesni už įstatymus; Teisėtumo pakeitimas politiniu, ideologiniu, pragmatiniu tikslumu.⁷⁴

Teisinis nihilizmas gali būti tiek aktyvus, tiek pasyvus, tiek nuolatine būseną, tiek reikštis spontaniškai. Pažymėtina, kad pasyviai teminiam nihilizmui būdingas apatiškas santykis į teisę, jos reikšmės nevertinimas, tuo tarpu aktyviai teisiniui nihilizmui – sąmoningas priešiškas santykis teisės. Aktyvūs nihilistai puikiai suvokia teisės svarbą visuomeniniame ir veikia priešiška jai sąmoningai

Taigi, teisinį nihilizmą galime apibūdinti kaip tam tikros visuomeninės būsenos nulemtą teisinės sąmonės patologiją.

Norėtusi plačiau aptarti Lietuvoje ypač aktualią problemą, tuo pačiu ir vieną iš minėtų teisinio nihilizmo pasireiškimų formų – poįstatyminio akto iškėlimą virš įstatymo, kurią giliai išnagrinėjo prof. A. Vaišvila. Profesorius tai įvardijo kaip šių dienų Lietuvos teisėkūros bei teisės normų taikymo praktikos teisinio įstatymo požiūriu, problemą. Jo teigimu, šalies teisinė praktika liudija, kad įstatymas nėra tiesiai taikomas aktas, kad jo taikymui dažnai reikia papildomo reglamentavimo poįstatyminiais aktais (daugiau kaip 2 metus LR valstybinės kalbos įstatymas nebuvo taikomas, nes tiek laiko Vyriausybė nebuvo priėmusi jo taikymą nustatančios tvarkos). Pačios žinybinės instrukcijos nėra blogai, blogai yra tai, kad jos dažnai iškraipo įstatymo esmę. Taip pat pažymėtina, kad kai kuriais Seimas pats sukuria tokią situaciją, kada poįstatyminį aktą

⁷⁴ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija : mokomoji priemonė. Vilnius : Justitia, 2000. P. 172-173.

prilygina įstatymui, nes deleguoja Vyriausybei spręsti klausimus, kurie pagal Konstituciją reikalauja įstatyminio reguliavimo.

Juk kiekvienoje teisinėje valstybėje turi galioti ir veikti nuostata, kad svarbiausi klausimai, susiję su žmogaus teisėmis, reglamentuojami įstatymais, o ne žinybinėmis instrukcijomis.

Teisinis nihilizmas Lietuvos teisėkūros praktikoje reiškiasi ir tuo, kad teisinio įstatymo viršenybę likviduoja neteisinis valdžios neveikimas. Tokia situacija susidaro tada, kai vykdomoji institucija (Vyriausybė ar kita žinyba) nesukuria įstatymui įgyvendinti būtinų sąlygų, kurias įstatymu buvo įpareigota sukurti (pvz. Hipotekos įstatymas neveikė net 3 metus (nuo 1992 iki 1995 m.), nes Vyriausybė nebuvo sukūrusi hipotekos įstaigų tinklo).

Priežastimi minėtų situacijų gali būti įvardijamas skubėjimas suvienodinti Lietuvos ir ES šalių įstatymus. Tačiau nereikia pamiršti, kad kiekviena valstybė turi savo ekonomines, socialines ir net psichologines (kultūrines) sąlygas, galimybes ir patirtį. Pamirštant tai ir stengiantis atrodyti kuo „demokratiškiau“ prieš Europą, randasi atitinkantys reikiamus „standartus“, bet neatitinkantys Lietuvos „standartų“ įstatymai, kurie dažnai virsta juridiniu pagrindu nebaudžiamai pažeidinėti žmogaus teises.⁷⁵

Kalbant apie Lietuvos visuomenėje besireiškiantį teisinį nihilizmą galima apibūdinti kaip nihilistines nuotaikas, kuriomis žmonės reaguoja į šalyje vykstančias permainas, nes ne visiems pavyksta susidoroti su dėl tų permainų kylančiais sunkumais. Dėl to kyla nusivylimas, nepasitenkinimas ir kitos žmogų, tautą slegiančios būsenos. Žinoma, šios įvairios niūrios būsenos bėra tapačios. Nusivylimas gali būti apibūdinamas kaip apviltas tikėjimas. Priklausomai nuo to, kuo yra nusiviliama (siekiamu tikslu ar jo siekimo būdu), galimos ir skirtingos nusivylimo pasekmės. Nepasitenkinimas, kylantis dėl konkrečių negerovių gali išsipliekti staigia, ir taip pat staigiai nurimti reikalams gerėjant, jei, žinoma, tai nesikartos dažnai. Būtina pažymėti, kad nepasitenkinimo, būdingo „pokomunistiniam“ žmogui, motyvai yra gana migloti. Tai priklauso asmeniškai nuo kiekvieno lūkesčių, vertybių. Darbo autorius linkęs sutikti su B. Kuzmicko teigimu, kad socialinis negatyvizmas, ypač reiškęsis pirmaisiais nepriklausomybės metais, bei jo reiškimosi intensyvumas labiausiai priklauso nuo to, kokie buvo lūkesčiai, susiję su nepriklausomybės atgavimu: ar nepriklausomybė rūpėjo kaip laisva būtis ir istorinės tiesos atstatymas, ar iš jos buvo tikimasi tik greito materialinės padėties pagerėjimo, ar galimybės laisvai vykti į kitas šalis. Todėl ir reakcijų į vykstančias permainas, iškilusius sunkumus pobūdis priklauso nuo to, kokie – idealistiniai ar materialistiniai – motyvai yra svarbiausi (svarbesni).

⁷⁵ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 344-351.

Tačiau, kaip ten bebūtų, kad nihilistinės nuotaikos pasireiškia įvairiomis formomis – ir nepasitenkinimu, nusivylimu, apatija, abejingumu sau ir kitiems, pesimizmu – patvirtina ir socialinės apklausos: 1993-1996 metų duomenimis lietuviai buvo vieni didžiausių pesimistų Europoje. Teisinį nihilizmą liudija ir nemažėjanti korupcija, politinių sluoksnių demagogija ir veidmainystė.

Kad ir kokios būtų negatyvizmo, nihilizmo apraiškos ir socialinės priežastys, pilietinės sąmonės atžvilgiu šis reiškinys yra destruktivus. Kai nuvertėja ra yra nuvertinamos vertybės, autoritetai, iki tol jungę žmones, tada silpsta ir žmonės siejantys ryšiai, dvasinės jungtys, bet stiprėja individualizmas, susvetimėjimas. Nihilizmas palieka žmogų be jungiančių vertybių ir bendrų orientyrų. O be tarpusavio atsakomybės ryšių bendruomeniškumas ir sąmoningas pilietiškumas yra sunkiai įmanomi.

Dar vienas nihilizmo bruožas, kurį būtina pažymėti, tai galimybė juo daryti įtaką žmonėms, jų nuotaikoms, požiūriams. Juk neigimas ne visada yra tik paprastas nuomonės reiškimas. Neigiant, nutylint, neįvertinant, ignoruojant, ir darant tai gerai apgalvotai, galima puikiai manipuliuoti kitų nuotaikomis. Neigimas, būdamas kategoriškas, garsus (skambus), gali būti ir įtaigus. Todėl nihilizmas paruošia erdvę demagogijai ir populizmui (to pavyzdžiais galėtų būti V. Šustausko, V. Uspaskich iškilimas). Populistas ir nihilistas panašūs savo gebėjimais kalbėti, teigti, būti teisiais visais atvejais be argumentų, kalbėti ir žarstyti tuščius pažadus be jokio pagrindo, peikti esamą tvarką be argumentų.⁷⁶ Autoriaus nuomone, šiandienos Lietuvoje apstu demagogijos ir populizmo pavyzdžių net aukščiausiuose politikos sluoksniuose.

Teisinis nihilizmas, pasak prof. A. Vaišvilos, tampa nebeįveikiama problema jei ji palaikomi pati valstybė. Ir išgelbėti, pataisyti tokią padėtį gali tik dėl teisingumo, dėl savo teisių kovojanti visuomenė. Neturėdama savyje pilietiškumo dvasios, stipraus teisinio sąmoningumo, politinės moralės visuomenė neturės (ir nebus verta) teisingumą ir žmogaus teises gerbiančios valdžios. O esant tokiai valstybės valdžiai, t.y. negerbiančiai įstatymų ir teisingumo, piliečiai apsiriboja savo asmeninėmis problemomis ir spręsti jas bando patys, savais būdais ir jėgomis, jie patys bando įgyvendinti teisingumą, nesitikėdami to iš valdžios. Nes jie netiki valdžia, nepasitiki ja, o tada jos ir nepaiso ir dažnai nevykdo jos įstatymų (nemoka mokesčių ir pan.). netikėdami valdžia ir jos teise, piliečiai savo reikalus tvarko patys, problemas sprendžia nesitikėdami valstybės pagalbos, o tuo pačiu ir ne pagal jos nustatytą tvarką. Jiems reikalus greičiau tada „Sutvarko“ kyšis, nei valstybės nustatytos, bet neveikiančios taisyklės. Esant tokiai situacijai žmonės nemano, kad gali ką nors pakeisti, todėl į visus visuomeninius reikalus reaguoja aptiškai, jų nedomina tai, kas jų tiesiogiai neliečia. Todėl vieninteliu jų dalyvavimo politiniame šalies

⁷⁶ B. Kuzmickas. Nihilizmas// Kultūros barai. 2004, Nr. 2, P. 5-10.

gyvenime būdu lieka rinkimai, kuriuose jie taip pat dalyvauja neaktyviai. Nes netiki. Netiki, kad „kita“ valdžia kažką pakeis. Taigi, valdžia, nevykdydama savo pareigų piliečiams, nebrangina teisingumo, tuo pačiu negali reikalauti pareigų vykdymo iš savo piliečių ir stumia juos į teisinio nihilizmo būseną.⁷⁷

Deja, kad ir kaip liūdna, bet autorius sutinka su teiginiu, kad šiandieninę mūsų visuomenės būseną puikiai apibūdina terminas „politinė depresija“. Prof. A. Vaišvila šią visuomenės, mūsų teisinės sąmonės būklę įvardija kaip teisinį nihilizmą. To priežastys bus nagrinėjamos kitame šio Darbos skyriuje, todėl dabar norėtusi plačiau aptarti pačią mūsų tautos teisinės sąmonės būseną.

Visuomenės teisinė sąmonė yra be galo svarbi šiandienos Lietuvoje, nes nuo jos kokybės priklauso tiek įstatymų kokybė, valstybinių institucijų kompetencija, o tuo pačiu ir įstatymų vykdymo teisėtumas bei žmogaus teisių apsaugos lygis.

Kuriat mūsų šalies valstybinį gyvenimą kaip demokratinį, su visais šios santvarkos elementais, pradedant vertybėmis ir baigiant daugybe valstybinių institucijų, svarbu kartu kurti ir atitinkamą tautos teisinę sąmonę. Nes pakeisti įstatymai prie nepakitusios teisinės kultūros gali būti bejėgiai. O, kaip minėta, šiandiena daugelis dalykų liudija, kad mūsų teisinė sąmonė nėra visiškai išsivadavusi ir „sovietinio palikimo“, o vyraujanti mūsų tautos teisinės sąmonės charakteristika – tai teisinis nihilizmas. Netūrėtų tai kelti nuostabos, nes 50 metų Lietuvos žmonių sąmonė buvo orientuota priešiniams svetimiems įstatymams, jų ignoravimui bei apėjimui. Tautos teisinė kultūra buvo pritaikyta savigynai, o ne kūrybai. Ilgainiui nepaklusimo svetimam įstatymui nuostata virto nepaklusimo bet kokiam įstatymui, pačios teisės negerbimo apskritai nuostata. Tai pasireiškia tiek buitiniu⁷⁸, tiek valstybiniu lygiu.

Buitinio teisinio nihilizmo pavyzdžiais galėtų būti tiek savavališkos statybos, tiek su jomis susiję skandalai, atskleidę jų mastą, tiek atlyginimai vokeliuose, tiek darbo saugos taisyklių pažeidimai.⁷⁹ Blogiausia yra tai, kad visi tokie dalykai yra visiem „žinoma paslaptis“, apie kurią niekas nenori, bijo kalbėti, ir pradeda tik tada, kažkas labai nukenčia. Ir net tada žmonės informaciją atitinkamoms tarnyboms teikia nenoriai, anonimiškai.

⁷⁷ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 588.

⁷⁸ Kaip buitinio teisinio nihilizmo pavyzdį norėtusi pateikti atvejį iš asmeninės patirtis. Draugų, dirbančių Vokietijoje, sutikimo vakarėlio metu, buvo papasakotas atvejis puikiai iliustruojantis vokiečių teisinės sąmonės, pilietiškumo lygį. Vokietijoje galioja taisyklė, draudžianti sekmadieniais išmesti šiukšles į šiukšlių kontenerius. Šią taisyklę pažeidusio asmens mašinos numerį matę žmonės tuoj pat paskambino atitinkamoms tarnyboms ir pranešė apie įvykį. Nė vieno vokiečio, pasak ten gyvenančių lietuvių draugų, tai nenustebino, kiekvienas jų būtų pasiėmęs taip, ir visi kaimynystėje piktinosi tuo, kuris šiukšles sekmadienį išmetė. Tuo tarpu lietuviai, tiek vakarėlio svečiai, tiek visi kiti buvo pasipiktinę „paskambinusiojo“ elgesio, o visus vokiečius vadino „nenormaliais, bepročiais“. Tokia reakcija puikiai atskleidžia mūsų „posovietinių žmonių“ teisinę sąmonę, besipriešinančią bet kokioms taisyklėms ir pateisinančią pažeidėjus.

⁷⁹ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 19-22.

Nepagarba įstatymams būdinga ne tik piliečių teisei sąmonei. Žmonės tokios nepagarbos pavyzdžius mato valdžios institucijų veiksmuose, pareigūnų elgesyje. Sunkiai yra paaiškinamas (buvusio valstybės turto fondo vadovo medžioklė tarnybiniu automobiliu, nepripažinimas savo kaltės – toks poelgis tikrai griaua visuomenės pasitikėjimą valstybinėmis institucijomis)). Šis atvejis ne vienintelis. Lietuvoje nėra reiškinys aukštas pareigas užimančių pareigūnų elgesys, demonstruojantis įstatymų nepaisymą (buvusio Vilniaus policijos vadovo E. Kaliačiaus savavališkos statybos, administraciniu areštu nubaustų asmenų išnaudojimas, buvusio valstybės kontrolieriaus J. Liaučiaus pasivažinėjimai tarnybiniu automobiliu ir valdininkų nusižengimai).

Nesuprantamas teisinėje valstybėje, autoriaus nuomone, turėtų būti ir nusikaltėlių pasaulio atstovo darbas miesto taryboje (šiuo metu jau nuteistas Enrikas Daktaras).

Apibendrinant galima pasakyti, kad kol valstybėje valdžia bus tik savų, asmeninių tikslų pasiekimo priemonė, kol joje esantys atstovaus ne juos išrinkusiųjų interesus, sieks ne teisingumo, o savo ir juos finansiškai parėmusių naudos, tol tikėtis, kad visuomenės teisinė sąmonė keisis, yra naivu. Juk tauta, matydama valdžios atstovų demonstruojamą nepagarbą įstatymams tikrai nepradės jų gerbti. Teisinis nihilizmas ir jo apraiškos, sklindančios „iš viršaus“ gali tik sustiprinti piliečių tarpe vyraujančią politinę depresiją.

3.2. Teisinio nihilizmo priežastys Lietuvoje

Kaip jau šiame darbe minėta, vis dažniau galima išgirsti lietuviškosios mąstysenos, o tuo pačiu ir lietuvių teisinės sąmonės apibūdinimą negatyvizmo, politinės depresijos, teisinio nihilizmo terminais. Tai, kad visuomenės nuotaikas, būseną politikos požiūriu yra sunku apibūdinti kitais, patvirtina ir sociologiniai tyrimai, kurie taip pat atskleidžia, kad lietuviai yra nusivylę valdžia ir tuo pačiu nepasitiki ir savo jėgomis. 2005 m. Pilietinės visuomenės instituto užsakymu atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad Vyriausybės darbą blogai vertina didesnioji dalis apklaustųjų (69,4%), o dar didesnė dalis manė, kad ši institucija nesugeba išspręsti šalies problemų (70,5%). Toks visuotinis nusivylimas nėra taip blogai kaip tas faktas, kad tokia pat dalis apklaustųjų nemato išeities iš tokios padėties, ir jos pagerėjimo nesieja su jokios kitos politinės jėgos atėjimu į valdžią. Tiesio yra manoma, kad politinės padėties niekas nebegali pagerinti.

Netikėdami valdžia, lietuviai netiki ir savo jėgomis. Kažką keisti bent jau protestais atsisakytų beveik pusė apklaustųjų tautiečių.⁸⁰

⁸⁰ Visuomenės nuomonės tyrimas; prieiga per internetą: <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=38>; [prisijungimo laikas: 2006-06-22].

Dabartinė Lietuvos situacija dažnai yra įvardijama „palaidos balos“ metafora, kuri apima tiek visuotinį nepasitikėjimą viskuo, moralinį nuosmukį šalyje, autoriteto nebuvimą bei vyraujantį nebaudžiamumo ir nesaugumo jausmą. Tokia visuomenės būseną dažniausiai yra aiškinama sovietinio mąstymo palikimu, 50 metų sovietinės okupacijos nepataisomu visuomenės sugadinimu. Taip, šiuos teiginius nedaug kas ginčytų, tačiau ir suabsoliutinti jų nereikėtų.

Žinoma, atsižvelgiant į visus lietuviams būdingus bruožus, nėra keista, jei buvo tikimasi, kad per 16 nepriklausomybės metų turėjome suklestėti ir sukurti aukšto lygio, aktyvią pilietinę visuomenę. Deja taip nenutiko. Ir ilgi sovietinės okupacijos metai nėra vienintelė vyraujančio teisinio nihilizmo priežastis. Jo raišką visuomenėje lemia ne tik praeitis, bet ir dabartinės priežastys.

Pradine ir teorine teisinio nihilizmo priežastimi prof. A. Vaišvila įvardija *subjektyvistinę teisės sampratą*, kurią sąlygojo teisės tapatinimas su įstatymu. Tada teisė yra suprantama kaip visuma valstybės sukurtų visuotinai privalomo elgesio taisyklių, garantuotų valstybės prievarta. Valdžios valios nėra saistoma nuo jos nepriklausomų vertybių. Todėl teisė atsiduria šalia visuomenės.⁸¹ taip įstatymu gali virsti bet kuri įstatymo leidėjo valia. Čia nėra gilinamasi į teisės turinį, nes tai visiškai nėra svarbu, nes nėra svarbu žinoti kas tai yra teisė. Svarbiausia čia yra žinoti *ko nori įstatymų leidėjas*. Jo norams ar pačiam įstatymų leidėjui pasikeitus, gali būti keičiami ir įstatymai. O *dažnas įstatymų kaitaliojimas* taip pat mažina visuomenės stabilumą, jos pasitikėjimą valdžia, valstybe, kas stiprina tautos teisinės sąmonės teisinį nihilizmą. Žmonės net nes[ėja] įsigyventi į vienų įstatymų nustatytas normas, kai jos yra pakeičiamos kitomis. Tikriausia Lietuvoje retas įstatymas ar jo straipsniai nebuvo keistas bent jau 3 kartu. Tai, kad „skubotas įstatymų lopymas skatina teisinio nihilizmo nuotaikas visuomenėje“, pripažino ir Lietuvos Respublikos Prezidentas A. Brazauskas.⁸²

Įstatymas savo prigimtimi skirtas sureguliuoti tam tikrus žmonių santykius, stabilizuoti tam tikras vertybes, tų vertybių pagrindu formuoti teisėtą žmonių elgesį, o tuo pačiu ir teisinę sąmonę. Tačiau dažnai keičiamas įstatymas nebeatitinka savo pradinės paskirties, atvirkščiai – jis tampa vertybių, elgesio blaškytoju, pasimetimo ir chaoso pagrindu.⁸³ Kalbant vien apie mokesčių sritį, galima pastebėti, kad norėdami gerai atlikti savo darbą finansininkai, buhalteriai priversti lankyti atskirų įvairių įstatymų, taisyklių aiškinimo kursus. Panaši situacija tikriausiai yra ir kitų profesijų srityje. Siekiant tinkamai vykdyti savo veiklą bendrovės yra priverstos samdyti ne vieną juristą, o įkurti atskirus teisės skyrius. Net valstybės tarnautojai priversti

⁸¹ Vaišvila A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004. P. 76-77.

⁸² Metinis Lietuvos Respublikos Prezidento Algirdo Brazausko pranešimas, 1995, P. 5. pagal Vaišvilą A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004. P. 24.

⁸³ Ten pat, P. 23-25.

pagalbos kreiptis vieni pas kitus, į atskirų sričių specialistus, nes įstatymų pataisos yra ne tik dažnos, bet tuo pačiu ir painios, net prieštaraujančios viena kitai.

Tad kaip įstatymas gali kelti pagarbą, jei jis dažnai yra sunkiai suprantamas, jei dažnas jo kaitaliojimas verčia nepulti jo vykdyti, o palaukti „ar nebus jis vėl pakeistas“. Visa tai skatina nesilaikyti naujų „prieštaringų, neaiškių: taisyklių, o veikti pagal „seną“, įprastą tvarką, taip veikiant ne pagal įstatymą, o šalia įstatymo.

Esant tokiai situacijai paaštrėja ir teisėtumo problema, nes teisėsaugai tada tenka spręsti ir sudėtingą įstatymų galiojimo laike klausimą.⁸⁴

Dar viena šių dienų teisinio nihilizmo priežastimi prof. A. Vaišvila įvardija *teisės ontologizavimą*. Teisės ontologizavimas – tai teisės objekto sutapatinimas su pačia asmens teise į jį. Jei prigimtinė teisė suprantama pažodžiui, tai tokia prasme yra pripažįstama, kad teisė į gyvybę, sveikatą, laisvę ir pan. yra ankstesnės ne tik už valstybę, bet ir už visuomenę, kad gamta, o ne visuomenė yra tokių teisių šaltinis. Teisė, vadovaujantis tokiu supratimu, yra ne socialinė, o biologinė kategorija. Tokiu būdu teisė, atsidūrusi *šalia* visuomenės, turėtų atsidurti ir šalia pareigos. Bet atskirta nuo pareigos teisė tampa savo priešybe – objektyvia duotybe, kurios nereikia legalizuoti pareigų vykdymu. Taip ontologizavus teisę, gyvybė turėtų nebesiskirti nuo teisės į gyvybę, turtas – nuo nuosavybės teisės į jį ir t.t. Tokia nuo pareigos atsiskyrusi teisė atsiduria anapus visuomenės, ji virsta privilegija ir jos jokių būdu nebegali pavadinti teise.⁸⁵

Teisė ontologizavimas – tai liberalizmo požiūris, kai sąmoningai siekiama atskirti individo subjektinę teisę nuo pareigos, kad tokiu būdu teisė būtų suabsoliutinta. Tai teoriškai pagrįstų asmens teisių neribotumą, jo teisės nepriklausytų nuo vykdomų pareigų. Teisės ontologizavimas – tai teoriniai argumentai individo asocialumui ir jo agresyvumui skatinti bei teisinti.⁸⁶ Turėjimas teisių (privilegijų) kurių nereikia legalizuoti pareigų vykdymu ir yra teisinis nihilizmas.⁸⁷

Teisinio nihilizmo forma reiškiasi ir politinis, teisinis avantiūrizmas, kada valdžia pažada ir nori suteikti piliečiams daugiau socialinių teisių negu ekonomiškai (finansiskai) yra pajėgi užtikrinti. Tokių galimybių paieška skatina atitinkamas valdžios institucijas teisiniam nihilizmui, nes avantiūristiniai teisės aktai gali būti vykdomi tik nevykdant kitų teisės aktų.

Neigiamą visuomenės nusiteikimą politinio gyvenimo, visuomeninio aktyvumo bei savo teisių užtikrinimo atžvilgiu stiprina ir nepasitikėjimas, nepagarba teismais, jų sprendimais. Valstybė nesugeba užtikrinti teismų sprendimų vykdymo, todėl visuomenė nepasitiki teismų vykdomu teisingumu (objektyvumu). Nepasitikėjimą šiomis valdžios institucijomis patvirtina ir

⁸⁴ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 23-25.

⁸⁵ Vaišvila A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004. P. 137-138.

⁸⁶ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 315.

⁸⁷ Ten pat, P. 25.

socialinės apklausos, kurios rodo, kad teismais Lietuvoje pasitiki tik 14-20% gyventojų, o nepasitiki apie 50%. Šią tendenciją, autoriaus nuomone, sustiprina ir rezonansinių bylų baigtis, kad visuomenėje morališkai pasmerkti veikėjai teisme yra išteisinami. (2002 m. duomenimis teismai (po muitinės) buvo laikomi antra institucija, kurioje yra labai paplitusi korupcija) Tad žmonės daugiau tiki „pinigų galia“, o ne teismų vykdomu teisingumu, teisėjų „objektyvumu“. O kur valdo ne teisė (teisingumas), o įstatymo globojama savivalė, ten paklūstama ne teisei, o šalia teisės veikiančiai jėgai. Silpstant teisę garantuojančiai jėgai, pasitikėjimui ja, turi nykti ir paklusnumas jos nustatytai tvarkai. O tai savo ruožtu tik stiprina teisinį nihilizmą.

Kaip sovietų okupacijos paveldą, kuris palaiko visuomenės nihilistinius nusiteikimus teisės atžvilgiu, galima įvardinti vis dar gyvybingą *etatistinę teisės sampratą*. Vadovaujantis šia teisės samprata teisė yra atskiriama nuo visuomenėje egzistuojančių socialinių interesų, nes toks teisės suvokimas yra abejingas teisės turiniui, o tuo pačiu ir skirtumui tarp pagarbos žmogaus teisėms ir savivalei. Taip suprantama teisė yra tinkama tarnauti bet kokiai politikai, nes vertybiniu požiūriu ji yra neutrali. Būtent šis vertybinis neutralumas puikiausiai tinka totalitariniams režimams. Statistinė teisės samprata vertinama kaip valstybės, pagrįstos tik įstatymų laikymusi, kur teisė tapatinama su įstatymu, pagrindū.⁸⁸ Tokioje valstybėje kiti mokslai (etika, filosofija ar sociologija) jurisprudencijai tampa nereikalingi, nes teisė čia yra valdžios valia, paversta visiems privaloma elgesio taisykle. Tokios teisės valdomoje valstybėje, valstybėje grindžiamoje valstybės primatu prieš asmenį, žmogus ne tik nebuvo ugdomas kovoti dėl savo teisių, bet buvo verčiamas tenkintis tokiomis teisėmis, kokias jam suteiks valdžia. Tai formavo „mažo žmogelio“, nepretenduojančio į savo teisių saugos subjektą, psichologiją – „nėra jėgos – nėra ir teisės“ – psichologinį stereotipą. Ilgą laiką gyvenant valstybėje, kurioje teisė savo prigimtimi yra smurtinė žmogaus teisių atžvilgiu, kur šalia valdžios valios nėra žmogaus teisių, vargu ar galima iš karto, per trumpą tikėtis atsiradimo visuomenės, kurios teisinė sąmonė teigiamai, palankiai priimtų įstatymą ir kurios vyraujantis bruožas būtų pagarba valstybei, įstatymams, sąmoningas savo teisių gynimas, o ne viso to neigimas, abejingumas ir teisinis nihilizmas. Tikėtis, kad per trumpą laiką žmonės įgis įgūdžių (kurie nebuvo formuojami) teisinėmis priemonėmis aktyviai ginti savo teises, būtų naivu. Tai kas ilgą laiką tarpą (okupacijos laikotarpį) buvo slopinama ir draudžiama negali staiga tapti natūraliu reiškiniu. Ir kliūtis tam yra ne tik buvusios sistemos pasekmės. „Neprileisti“ tautos prie valstybės valdymo, tik formaliai įtraukti ją į šį procesą bandoma ir dabar. Juk įstatymas bus uoliai vykdomas, labiau saugomas, jo autoritetas bus didžiausias, jei jis bus tiesiogiai priimtas tautos. Tačiau tiek mūsų Konstitucijoje, tiek atskiruose įstatymuose numatyti tokie dideli reikalavimai piliečių iniciatyvai

⁸⁸ Vaišvila A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004. P. 78-81.

teisėkūros procese, kad realios tokio dalyvavimo galimybės yra minimalios. Referendumą Lietuvoje gali inicijuoti tik surinkę 300 000 piliečių parašų (kas sudaro apie net 12% gyventojų). Daug tai ar mažai puikiai iliustruoja tas faktas, kad visi iki šiol vykę referendumai šalyje buvo inicijuoti Seimo. Pilietinės iniciatyvos buvo nesėkmingos, nes buvo nesurinkta reikiamas parašų kiekis per nustatytą laikotarpį. O taip pat ir referendumu priimat įstatymą yra nustatyti dideli reikalavimai (turi dalyvauti daugiau nei pusė rinkimų teisę turinčių rinkėjų). Dar didesni jie atrodo atsižvelgiant į Lietuvos piliečių mažėjantį aktyvumą dalyvauti šalies politinių sprendimų priėmimuose.

Dėl įstatymo inicijavimo teisės – paprasto įstatymo projektą siūlyti Seimui gali tik 50 tūkst. rinkėjų. Panašu, kad Lietuvoje lyg specialiai nustatomi tokie reikalavimai, kad tauta turėtų teisę dalyvauti teisėkūroje, bet neturėtų galimybės ją pasinaudoti. Tokiems apribojimams (kaip ir Lietuvoje numatytiems) argumentų surasti yra sunku, tuo labiau kad galutinį sprendimą bet koku atveju priims parlamentas

Tokia padėtis tik didina tautos netikėjimą savo galimybėmis kažką keisti, skatina nepasitikėjimą valdžia, o tai tik stiprina nihilistines nuotaikas politikos, teisės atžvilgiu.

3.3. Teisinis nihilizmas (korupcija) kaip kliūtis formuotis pilietinei visuomenei

Teisinis nihilizmas, pasireiškdamas įvairiomis formomis ir mastais, yra ne tik viena pavojingiausių kliūčių formuotis pilietinei visuomenei, bet tuo pačiu iš vidaus ardo Lietuvoje vis dar besiformuojančią pilietinę visuomenę.

Jau minėtas dažnas įstatymų kaitaliojimas, tik formalios piliečių galimybės dalyvauti teisėkūros procese, tautos išrinktųjų demonstruojamas įstatymų nepaisymas ir iš to kylantis piliečių nepasitikėjimas tiek valdžios institucijomis, tiek savo galimybėmis kažką keisti sukuria situaciją, kada valstybė priversta plėsti savo kontrolės ribas. Taip didėja biurokratinis aparatas, visuomeninio suvalstybinimo mastas, kas tikrai nėra pilietinės visuomenės kūrimosi paskata.

Šiandien ypatingos svarbos reiškiniu tampa korupcija ir kova su ja, net šalies premjeras pasižada atsistatydinti jei per metus šio reiškinio mastai Lietuvoje nesumažės. Ir autorius teisinio nihilizmo mastą ir žalą pilietinės visuomenės formavimuisi šiame darbo skyriuje pabildys atskleisti pasinaudodamas būtent korupcijos, kaip piktnaudžiavimo viešąja tarnyba siekiant asmeninės naudos, reiškiniu. Jei teisinį nihilizmą suvokiame kaip teisės nelaikymą vertybe, tai korupcinis elgesys puikiai iliustruoja tokią asmens, visuomenės teisinės kultūros būseną. Taip elgiantis yra vadovaujamas ne teisės viršenybės principu, o asmeniniais interesais, priimant vienus ar kitus sprendimus siekiama ne socialinio kompromiso ar visuomeninės naudos, o asmeninių ar siauros interesų grupės interesų patenkinimo. Todėl korupcija kaip reiškinyss ne tik

sukelia šalies mastų eilę ekonominių pasekmių (iškreipia rinkos, konkurencijos sąlygas, sumažina užsienio investicijas ir kt.), bet ir kelia grėsmę kiekvieno žmogaus teisėms tiek į sveikatos apsaugą, išsilavinimą, nuosavybę, tiek į politinių teisių įgyvendinimą. Papirkta pareigūnas rizikuos dėl asmeninės naudos ir likimo valiai paliks jam pavestą prižiūrėti veiklą, neužkirs kelio galimai nelaimei, tuo pačiu rizikuodamas piliečio (ar net ne vieno asmens, pavyzdžiui korupcijos statybose atveju), kuriam turi pareigų, sveikata ar net gyvybe, o išrinkti tautos atstovai, priimdami tik kažkam naudingą įstatymą, rizikuos visų piliečių gerove.

Šio reiškinių, kurio mastas atskleidžia vyraujančių teisinio nihilizmo įsigalėjimą, nesumažins premjero pažadas atsistatydinti. Nes kol pati bendruomenė nebus apimta nepakantumo korupcijai dvasios, nei specialiosios tarnybos, nei prokurorai, nei žurnalistai ar besipiktinantys politikai ar visuomeninės organizacijos jos nesutramdys ir tauta bus skurdinama toliau.⁸⁹

Kada visuomenėje vyrauja neigiamas nusiteikimas politinio gyvenimo atžvilgiu, kada piliečiai nėra linkę į visuomeninį aktyvumą, o tuo pačiu nėra linkę ir aktyviai veikti ginant savo teises, kada yra nepasitikima valdžios institucijomis, teismais, teisėjų objektyvumu ir valstybės sugebėjimu užtikrinti jų sprendimus, tada atsiranda „tikėjimas pinigais“ ir jų galia. Tokį mastymą stiprina ir globaliai plintanti masinė kultūra, sąlygojanti vartotojiškos visuomenės atsiradimą. Šiandieniniame pasaulyje eilinių piliečių, kurie vis dažniau vadinami vartotojais, tikslai yra nukreipti materialinių gėrybių ir jų vartojimo kryptimi. Masinės komunikacijos priemonės propaguoja masinės kultūros produktus, kurdamos vartotojišką mastymą reklamuoja vartotojišką elgesį, kuris palaipsniui prasiskverbia į politinę ir administracinę sistemas.

Todėl ir didelį korupcijos mastą šalyje pirmiausia reikėtų apibrėžti ne kaip teisinę ar administracinę, o kaip etinę problemą.⁹⁰ Juk teisės nelaikant vertybe, vertybe nebus ir kolektyvinės vertybės, visuomeniniai bendri interesai, socialinis kompromisas nebus vertinamas kaip teisėkūros pagrindas, nebus vertinama ir tautos gerovė. Teisinio nihilizmo paveikta sąmonė, mastymo būdas atspindi vertybių konfliktą, kuris išsprendžiamas individualių pragmatinių vertybių naudai. Tokia politinė kultūra palaiko korupciją, ji remiasi neformaliais sprendimų priėmimo procesais, savo artimųjų protegavimu, asmeninės naudos siekiu.

Šiandien daugelis politikų ir valstybės tarnautojų, bandydami asmeniniais ar kitokiais tikslais pasinaudoti tarnybine padėtimi, nemato tame nieko blogo. Bet blogiausia, autoriaus nuomone, kad atskleidus tokius atvejus, tokie veikėjai nėra linkę pripažinti savo klaidų ir ne tik net negalvoja atsisakyti savo elgesiu suterštų pareigų, bet net nesugeba atsiprašyti Lietuvos

⁸⁹ Juozapavičius R. „Vietoj įžangos“. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005. P. 4-5.

⁹⁰ Palidaukaitė J., Raudonienė A. „Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešnuodis“. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005. P. 120-135.

žmonių. Galima pastebėti valstybės tarnautojų, politikų elgesio požymių, kurie greičiau atitinka rinkos dėsnius, o ne tarnavimo visuomenės gerovei normas. Panašu, kad sovietų laikais valstybėje savivaliavusį, dažnai savo interesais veikusį „valdininką“ pakeitęs „valstybės tarnautojas“ skiriasi tik pavadinimu. Juk valstybės tarnautojas turi tarnauti įgaliojimus jam suteikusiai bendrijai, veikti teisės ir tautos interesais.⁹¹ Tačiau šiandien viešųjų ir privačių interesų supainiojimo atvejai, neetiškas, valstybės tarnautojui netinkamas ir neteisėtas elgesys tikrai dažnas pavyzdys.

Žinoma, tai nėra tik mūsų valstybės problema. Korupcija yra senas socialinis reiškiny. Dar senovės Atėnuose, siekiant užkirsti kelią kyšininkavimui, buvo rengiami visuomenės patikrinimai. Korupcija būdinga tiek valdžiai, tiek atskiriems asmenims, organizacijoms, tiek skirtingo išsivystymo valstybėms ir kultūroms. Tačiau vertybiniai konfliktai ypač būdingi naujoms demokratijoms, kur vyksta ne tik politiniai, socialiniai – ekonominiai pokyčiai, bet ir vertybių kaita. Būtent nusistovėjusių, visuomenei priimtinių moralinių principų tvirtumo, bendram interesui tarnaujančio elgesio standartų nebuvimas (vis dar gajūs yra „valdininkiško“ elgesio standartai) valstybės ar institucijos mastu sudaro sąlygas valstybės tarnautojams laisvai interpretuoti savo veiklos normatyvinius aspektus. Institucionalizuotų etinių normų nebuvimas (įstatymų netobulumas) leidžia pareigūnams nesivadovauti platesniais visuomenės interesais arba tarnauti jai, bet vartotojiškai interpretuoti savo darbo vietos naudingumo idėją. Buvimas valdžioje ir jos siekimas tampa labai paklausia preke.

Taigi kaip teisinio nihilizmo apskritai, taip ir korupcijos paplitimo priežastimi galima įvardinti socializmo paveldą: pagarbos visuomeninei ir valstybinei nuosavybei trūkumą, individualių interesų iškėlimą virš visuomeninių, partinių interesų tapatinimą su valstybiniais. Europoje atlikti tyrimai parodė, kad lietuviai yra pakantesni kyšių davimui ir ėmimui nei kitos tautos. Toks visuomenės nusistatymas liudija, kad dauguma lietuvių korupciją suvokia kaip nemalonų, bet neišvengiamą su valdžios institucijomis susijusį reiškinį, nejausdami jokios asmeninės atsakomybės už savo pačių veiklą, o tuo pačiu labiau negalvodami apie tolesnes ir ilgalaikes tokių savo veiksmų pasekmes.

Visa tai byloja apie pilietinės visuomenės šalyje nesusiformavimą, apie korupcinės sąmonės sindromą, kaip šiuolaikinio lietuvių nacionalinio būdo bruožą. Šis bruožas pasireiškia tuo, kad viešajame administravime savavališkai gali būti keičiami valstybės suformuoti tikslai, patys valstybės tarnautojai, norėdami išlikti savo postuose, gali būti verčiami elgtis pagal korupcijos nustatytas taisykles.⁹²

⁹¹ Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001. P. 322.

⁹² Palidaukaitė J., Raudonienė A. „Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešuodis. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005. P. 120-135.

Vien tik korupcijos toleravimas viešojo gyvenimo srityje gali duoti impulsą judėjimui žemyn nukreipta spirale, kai vienu nusižengimai ilgainiui paskatina vis daugiau ir daugiau žmonių pasirinkti korupcijos kelią. O visur išsikerojusi korupcija pakerta ir valdžios teisėtumą. Korupcija aprūpinant visuomeninėmis prekėmis ir paslaugomis bei skirstant išlaidas trukdo valdžiai siekti visuotinio teisėtumo. Toks teisinis nihilizmas, pasireiškiantis kyšininkavimu, nėra stabilus ilgalaikis teisinės reformos pakaitalas.⁹³ Labai išplitusi, išsisknijusi korupcija yra viena iš demokratinės valdžios struktūros neveikimo priežasčių. Žinoma, pačios demokratijos kūrimą galima laikyti antikorpucine strategija, nes noras būti išrinktiems dar kartą apriboja politikų gobšumą, be to, pilietinių laisvių ir žodžio laisvės apsauga, kurios paprastai lydi demokratinis rinkimų procesas, daro įmanomą atvirą ir skaidrą valdymą (tuo tarpu nedemokratinės valstybės yra ypač jautrios korupcinėms paskatoms, nes jų vadovai turi galimybių organizuoti mažai tikrinamą valdžią).⁹⁴

Pati savaime demokratinė valdžios struktūra neužtikrins korupcijos nebuvimo. Pokomunistinėse valstybėse egzistuoja galimybė, kad žmonės korupcijai suverčia visą kaltę dėl to, kad nei laisva rinka, nei vykdomos (demokratinės) reformos nepateisino jų lūkesčių.⁹⁵ Ypatingai jei tie lūkesčiai buvo susiję su didele materialine gerove. Ir atradus visų nelaimių priežastį, visi sukiša į kovą prieš ją, kova su korupcija tampa visuotiniu prioritetu, bet korupcinis elgesys vis tik išlieka. Apie antikorpucines programas kalbama garsiai, o priešingai elgiamasi ir toliau, tik „tyliai“. Tačiau egzistuoja ir galimybė, kad korupcijos neatsirado daugiau, jos mastas nepakito, tik pakito jos suvokimas ir toleravimo lygis.

Tad kyla klausimas kaip išmatuoti šį pilietinės visuomenės pagrindus griauinantį reiškinį. Išmatuoti, kad žinoti su kokio masto reiškinio reikia kovoti, kad žinoti ar ta kova sėkminga. Juk visi aplinkui kalba apie korupciją, apie masinį jos paplitimą, apie tai, kad „korumpuoti yra visi“, tačiau tiesioginių šio reiškinio liudininkų yra labai mažai, nes žmonės dalyvaujantys korupcinio pobūdžio nusikaltimuose yra linkę apie tai nutylėti. Korupcijos suvokimo tyrimai yra reikšmingi ir gali įtakoti užsienio politiką, paramą, investicijas bei esminius valdžios sprendimus. Jie taip pat gali sąlygoti politinius sprendimus, ypač demokratizacijos procese.

J. Piliponytė pateikia ne vieną korupcijos diagnostikos būdą, tačiau šiuo metu mus labiausiai domina Transparency International Korupcijos suvokimo indeksas (KSI), kuriuo matuojama kiek tiriamoje šalyje suvokiama egzistuojanti valstybės bei savivaldybės tarnautojų ir politikų korupcija. Reikia pažymėti kad korupcijos suvokimo indeksas matuojamas tik tose šalyse, kuriose buvo atlikti mažiausiai trys tyrimai. 2005 m. KSI buvo matuojamas 159 šalyse.

⁹³ Susan Rose-Acerman. Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai, reforma. Vilnius: Vaga, 2001. P. 46.

⁹⁴ Ten pat P.155.

⁹⁵ Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. Korumpuoti miestai. Vilnius: Eugrimas, 2005. P. 22.

Tada Lietuvos KSI buvo 4,8 balo (kai 1 – labai korumpuota šalis, 10 – labai skaidri) ir ji užėmė 44 vietą.⁹⁶

Šiomis dienomis kovos su korupcija tema yra ypatingai aktuali mūsų šalyje būtent dėl šio nepasikeitusio skaičiaus. Šalims, sugebančioms pažaboti korupcijos lygį, yra suteikiamas 5 balų įvertinimas, o Lietuva nuo 2001 metų niekaip negali pasiekti šio įvertinimo (2001 ir 2002 m. KSI buvo 4,8, 2003 m. – 4,7, 2004 m. – 4,6 ir 2005 m. – 4,8). Transparency International Lietuvos skyriaus ekspertai teigia 2006 m. tikėjęsi dar blogesnio įvertinimo, nes yra pastebėję glaudų ryšį tarp korupcijos skandalo ir KSI.⁹⁷ O, kaip minėta anksčiau, korupcija tai labai įdomi ir populiari tema, kitaip sakant „gerai parduodama prekė“. Žmonės apie nusikaltimus nori žinoti ne tik dėl potraukio tam, kas uždrausta, bet ir dėl noro žinoti asmeninio saugumo sąlygas visuomenėje, kurioje gyvena. Tačiau 2004 m. Lietuvos elektroninės žiniasklaidos monitoringo korupcijos tema analizė liudija, kad dauguma pranešimų apie korupciją yra faktinio pobūdžio skandalinga informacija. Analitinių korupcijos reiškinių tyrinėjimo stoka Lietuvos žiniasklaidoje gali tik apsunkinti įvairias antikorupcines iniciatyvas. Žiniasklaida, pateikdama sensacingą, išskirtinę, dažnai iškraipytą reikiama linkme medžiagą, ne tik netelkia žmonių kovai su korupcija, tačiau gali net labiau suklaidinti nei informuoti.⁹⁸ Taigi, Lietuvos žiniasklaida, deja, neformuoja antikorupcinių visuomenės nuotaikų. Greičiau yra kuriamas korupcijos, kaip nenugalimo demono įvaizdis. Visuomenės informavimo priemonės, kritikuodamos korupciją tik stiprina bejėgiškumo jausmą, socialinį pasyvumą, skepticizmą, žiniasklaida nepadaeda formuoti visuomenės aktyvios pozicijos ir imtis aktyvių veiksmų prieš korupciją. Sveikintina būtų visuomenės informavimo priemonių aktyvi pilietinė (ne tik kritikuojanti) pozicija, raginanti piliečius netoleruoti korupcijos apraiškų. Tai būtų vienas iš žingsnių formuojant aktyvią pilietinę visuomenę šalyje.⁹⁹

Remiantis Lietuvos korupcijos žemėlapiu 2005 duomenimis, net 50% apklaustų Lietuvos gyventojų informaciją apie korupciją gauna būtent iš televizijos, 12% – iš spaudos. Asmeninę patirtį kaip tokios informacijos šaltinį pažymėjo tik 11%, draugų ir pažįstamų patirtį – tik 9% respondentų. Atkreiptinas dėmesys, kad nuo 2001 metų televizijos vaidmuo formuojant Lietuvos gyventojų nuomonę šioje srityje išaugo: 2001 m. apie korupcijos mastą šalyje televizija informavo tik 27% dalyvavusiųjų tyrime, 2002 m. – 33%, o 2004 m. šis rodiklis išaugo jau iki 42%. Todėl, autoriaus nuomone, egzistuoja galimybė, kad paties reiškinių mastas nepadidėjo, bet

⁹⁶ Piliponytė J. „Korupcijos diagnostikos būdai ir iššūkiai pasaulyje ir Lietuvoje“//Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2006/1, P. 99-111.

⁹⁷ Prieiga per internetą: www.transparency.lt.

⁹⁸ Piliponytė J. „Korupcijos diagnostikos būdai ir iššūkiai pasaulyje ir Lietuvoje“//Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2006/1, P. 99-111.

⁹⁹ Palidauskaitė J., Raudonienė A. „Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešnuodis. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005. P. 120-135.

išaugo žiniasklaidos dėmesys jam, tuo pačiu formuodamas ir šalies gyventojų nuomonę apie korupciją, kaip apie visas valdžios institucijas užvaldžiusią problemą.

Toks padidėjęs dėmesys įtakoja ne tik Lietuvos piliečius, bet ir valdžios atstovus. Pripažindamos, kad korupcija yra vienas pavojingiausių socialinių reiškinių, keliančių grėsmę demokratijai ir visuomeninei moralei, bei kovos su korupcija stiprinimo prioritetą, Lietuvos parlamentinių partijų frakcijos pasirašė susitarimą dėl kovos su korupcija stiprinimo. Tai tikrai svarbus žingsnis valstybiniu lygiu, kuriuo buvo parodyta konkreti politinė valia, nuo kurios tikrai labai priklauso antikorpinių priemonių įteisinimas ir įgyvendinimas. Deja šio valios vis pritrūksta politikų, tarnautojų elgesio kodeksų įtvirtinimui ir įgyvendinimui, skaidriam politinių partijų bei politinių kampanijų finansavimo ir finansavimo kontrolės sureguliuvimui.

Tačiau vien politinės valios, pasirašytų politinių partijų susitarimų sėkmingai kovai su korupcija neužtenka. Transparency International organizacijos nuomone tam būtina įgyvendinti nacionalinę integralumo sistemą, kurios vienas iš elementų yra laisva ir aktyvi pilietinė visuomenė. Visuomenė, gerbianti privačią ir visuomeninę nuosavybę, bendranacionalinį politinį autoritetą, aktyviai ir sąmoningai dalyvaujanti politiniame ir visuomeniniame gyvenime, jaučianti atsakomybę, besirūpinanti ne tik dabartimi, bet ir ateitimi, santykius su piliečiais grindžianti pagarbos, tolerancijos, bendradarbiavimo pagrindais. Tik visuomenė, turinti jautrią politinę moralę, leidžiančią pastebėti atvejus, kada administracinės ir kitos struktūros nukrypsta nuo joms numatytų tikslų ir pradeda piktnaudžiauti savo įgaliojimais siekdamas savanaudiškų politinių ar asmeninių tikslų, gali netoleruoti ir aktyviai priešintis korupcijai ir panašioms neigatyviems reiškiniams.

Deja, Lietuvos pilietinė visuomenė tokioje kovoje nėra labai aktyvi (paminėtinos keletas nevyriausybinių organizacijų). Tarp Lietuvos piliečių vyrauja buitinis korupcijos supratimas, stokojama būtiniausių teisinių, ekonominių žinių apie korupcijos reiškinį, jo priežastis, o tuo pačiu ir galimas pasekmės. Toks ribotas šio reiškinio suvokimas, pilietinės atsakomybės stoka, moralinis nejautrumas sukelia žmonėms beviltiškumo jausmą, kad jie nėra pajėgūs kovoti ar pasipriešinti korupcijai. Todėl čia labai svarbus tampa pilietinis, antikorpinis švietimas.

Apibendrinant būtina pažymėti, kad net ir politiniu gyvenimu nusivylęs vartotojiškos visuomenės žmogus ilgisi socialinės priklausomybės, atsakomybės ne tik už save, bet ir už kitus, bendruomeninės, kolektyvinės veiklos, iš kurios ir gimsta pilietinės visuomenės pagrindai. Nei demokratija, nei pilietiškumas, nei aktyvių piliečių tauta negali būti nupirktas. Toks visuomenės kokybės lygis turi būti pasiektas. Deja, Lietuvoje toks lygis vis dar lieka siekiamu idealu (lyginant su giliais demokratines tradicijas turinčiomis šalimis). Todėl šiandien šis idealas turėtų paskatinti kiekvieną pilietį susimąstyti ne tik apie asmeninius, individualius interesus, bet ir apie

visuomenę, kurioje norėtusi gyventi, kurioje norėtusi, kad gyventų mūsų vaikai.¹⁰⁰ Juk Lietuvos ateitis kuriama dabar. Mūsų likimas ir reputacija – ne politinių žaidimų meistrų, o tik mūsų pačių, mūsų visuomenės rankose, tad ir viltis sukurti stiprią pilietinę visuomenę Lietuvoje reikia sieti ne su politikais, o su visuomene.

¹⁰⁰ Palidauskaitė J., Raudonienė A. „Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešnuodis. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2005. P. 120-135.

IŠVADOS

1. Atvira visuomenė ir teisinė valstybė kyla iš vieno ir to paties šaltinio – teisės, socialinės tvarkos atvirumas – iš teisės atvirumo. Todėl atvira visuomenė – tai teisės valdoma visuomenė. Būtent teisės viešpatavimas, teisės viršenybės pripažinimas yra pagrindinė atviros visuomenės sąlyga, o teisė yra tiek atvira, kiek ji yra subjektinių teisių ir pareigų vienovė.

2. Pilietybė yra vienas svarbiausių šiuolaikinės valstybės elementų, nustatančių asmens, turinčio piliečio statusą, dalyvavimą valstybės valdyme. Įgyvendindamas savo pilietines teises ir pareigas asmuo dalyvauja realizuojant tautos suverenitetą. Tik papildžius pilietybės teisinę prasmę piliečių politiniu, socialiniu aktyvumu, pilietybė gali virsti pilietiškumu. Todėl šiandien yra ypatingai svarbu skatinti, ugdyti šiuolaikinį pilietiškumą, nes tai yra piliečio sąmoningumas ir aktyvumas kuriant nacionalinės valstybės institucijas, naudojantis jomis, jas nuolat pritaikant prie savo teisių apsaugos, įgyvendinimo poreikių. Tuo pačiu pilietiškumas yra savanoriškas įsipareigojimas savo valstybei

3. Lietuvių tautos tapatybė, kuri yra prielaida pilietinės visuomenės plėtrai, išgyvena krizę. Lietuviškoji tapatybė vis dar grindžiama išlikimo ir pasipriešinimo dominuojančioms valstybės institucijoms logika, lietuviai politinė tauta dar netapo. Politinės piliečio teisės, laisvės ir pareigos lietuviui dar nėra savos. Tokia lietuviškoji tapatybė dar negali būti galingas veiksnys stiprinant demokratines valstybės vertybes bei prisidėti prie pilietinės visuomenės kūrimo.

4. Pilietiškumui būdingas kritiškas, skeptiškas požiūris į politines tiesas, politinius autoritetą, valstybės vykdomą politiką. Tiek atskiram piliečiui, tiek bendrai pilietiškumui būdingas siekis ir mokėjimas ginti savo socialinius, politinius (valstybinius) interesus. Pilietiškumo esmę sudaro visuomenės narių gebėjimas pripažinti ir gerbti kito teisę, bei gebėjimas savanoriškai paklusti įstatymui ir valdyti.

5. Pilietinės visuomenės savireguliacijos sistema padeda suderinti visuomenės interesus išreiškiančio įstatymo ir atskirų piliečių interesus. Jei visuomenėje savireguliacija nevyksta ar vyksta per silpnai, tai visuomeninio intereso ir atskiro individo derinimą perima valstybė vykdydama išorinę reguliaciją, o išorinė reguliacija ar jos stiprinimas pavojingas tuo, kad veda prie uždaros sistemos (totalitarinės) formavimosi.

6. Dauguma Lietuvos gyventojų nėra linkę organizuotis ir dalyvauti visuomeninių organizacijų veikloje. Tarp šalies gyventojų vyrauja abejingas ar net nepatikus požiūris į visuomenines organizacijas. Lietuvoje piliečių aktyvumo mažėjimo tendencija pastebima ir dalyvavime rinkimuose, narystėje politinėse partijose bei profesinėse sąjungose.

7. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti dalyvavimo politiniame šalies gyvenime būdai nekelia Lietuvos gyventojams pasitikėjimo, jie nemano ir nesijaučia galį ką nors pakeisti ir

dėl to nesiima aktyvios politinės veiklos. Lietuvoje vyrauja pasyvi, o ne aktyvi politinė kultūra. Deramo ryšio tarp valstybės ir jos piliečių nėra dėl to, kad yra visiškai nepasitikima svarbiausiomis demokratinės politikos institucijomis (partijomis ir Seimu).

8. Pasitikėjimo vienas kitu lygis didėjant ekonominiam ir politiniam stabilumui pradėjo kilti, bet iš esmės apibendrintas pasitikėjimas kitais piliečiais išlieka labai mažas. Šis visuomenėje vyraujantis nepasitikėjimas valdžios institucijomis, nepasitikėjimas bendrapiliečiais trukdo Lietuvos gyventojams organizuotis, telktis bendroms pilietinėms veikloms, burtis į savanoriškas asociacijas ar ištraukti į nevyriausybinį organizacijų veiklą, organizuotai veikti ir bendradarbiauti su valdžia sprendžiant tiek bendruomenės, tiek šalies masto problemas. Visa tai teigia tik silpną demokratiją šalyje, ir silpną pilietinę visuomenę, kuri ir yra demokratinės santvarkos pagrindas. **Todėl stiprinti atvirą visuomenę, skatinti apibendrintą pasitikėjimą yra vienas pagrindinių valstybės uždavinių.**

9. Kuriat mūsų šalies valstybinį gyvenimą kaip demokratinį, su visais šios santvarkos elementais, svarbu kartu kurti ir atitinkamą tautos teisinę sąmonę. Nes pakeisti įstatymai prie nepakitusios teisinės kultūros gali būti bejėgiai. O šiandiena daugelis dalykų liudija, kad mūsų teisinė sąmonė nėra visiškai išsivadavusi ir „sovietinio palikimo“, o vyraujanti lietuvių tautos teisinės sąmonės charakteristika – tai teisinis nihilizmas. Netūrėtų tai kelti nuostabos, nes 50 metų Lietuvos žmonių sąmonė buvo orientuota priešiniuisi svetimiems įstatymams, jų ignoravimui bei apėjimui. Tautos teisinė kultūra buvo pritaikyta savigynai, o ne kūrybai. Ilgainiui nepaklusimo svetimam įstatymui nuostata virto nepaklusimo bet kokiam įstatymui, pačios teisės negerbimo apskritai nuostata. Tai pasireiškia tiek buitiniu, tiek valstybiniu lygiu.

10. Nei demokratija, nei pilietiškumas, nei aktyvių piliečių tauta negali būti nupirktas. Toks visuomenės kokybės lygis turi būti pasiektas. Deja, Lietuvoje toks lygis vis dar lieka siekiamu idealu. Kad būtų įveiktas politinis susvetimėjimas ir jo keliamos grėsmės demokratinėi santvarkai, būtina radikaliai keisti valdžios ir visuomenės santykius. Tam reikia į politikos formavimą ir įgyvendinimą daugiau įtraukti piliečius, visuomenines organizacijas, užtikrinti visapusišką piliečių informavimą apie priimamus sprendimus. Taip pat užtikrinti valstybės institucijų veiklos skaidrumą ir atskaitomybę. Taip reikia nustatyti griežtus viešojo elgesio (veiklos) standartus.

NAUDOTA LITERATŪRA

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992 m. spalio 25 d.// Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Seimo statutas//Valstybės žinios,1999, Nr. 5-97.
3. Lietuvos Respublikos referendumo įstatymas// Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2570.
4. Lietuvos Respublikos peticijų įstatymas//Valstybės žinios, 1999, Nr. 66-2128.
5. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymas//Valstybės žinios,1993, Nr. 2-29

Kita literatūra

6. Brubaker Rogers. Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. –Vilnius: Pradai, 1998.
7. Bražiūnaitė I. Piliečių dalyvavimo restitucijos proceso tyrimo teorinės prielaidos ir perspektyvos// Filosofija. Sociologija. 2005, Nr. 2.
8. Grigas R. Lietuvių istorinis – etnokultūrinis ir utilitarinis – pragmatinis sąmoningumas: dermė ar priešprieša?//Filosofija. Sociologija. 2004 Nr. 4.
9. Grigas R.Tautos likimas. –Vilnius: Rosma, 1995.
10. Juozapavičius R. „Vietoj įžangos“//Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. – Vilnius, 2005.
11. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. Korumpuoti miestai. – Vilnius: Eugrimas, 2005.
12. Kuzmickas B. Nihilizmas// Kultūros barai. 2004, Nr. 2, P. 5-10.
13. Leonavičius J. Sociologijos žodynas. Vilnius: Academia, 1993.
14. Lietuvos konstitucinė teisė (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). –Vilnius: LTU, 2001.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 2000. D. 1.
16. Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius: Mokslas, 1984. T.12.
17. Lietuvos teisės pagrindai (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). – Vilnius: Justitia, 2004.
18. Palidauskaitė J., Raudonienė A. „Antikorupcinė kultūra kaip korupcijos priešuodis. Skaidrumas ir korupcija Lietuvoje. – Vilnius: Pasvires pasaulis, 2005.
19. Piliponytė J. „Korupcijos diagnostikos būdai ir iššūkiai pasaulyje ir Lietuvoje“//Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2006/1.

20. Poperis K. M. Atviroji visuomenė ir jos priešai. – Vilnius: Pradai, 1998.
21. Ragauskas P. Piliečių dalyvavimas leidžiant įstatymus// Politologija. 2005, Nr. 1(37).
22. Ragauskas P. Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viešuosius reikalus//Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.
23. Ranonytė A. Tautinis ir Europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška// Filosofija. Sociologija. 2004, Nr. 4, P. 1-9.
24. Riekašius R. Konvencinio dalyvavimo krizė//Politologija. 2003, Nr. 3 (31), P. 38-52.
25. Riekašius R. Protesto politika Lietuvoje//Politologija. 2003, Nr. 2 (30), P. 127-141.
26. Sabine G.H., Thorson L. T. Politinių teorijų istorija. Vilnius: Pradai, 1995.
27. Susan Rose-Acerman. Korupcija ir valdžia: priežastys, padariniai, reforma. Vilnius: Vaga, 2001.
28. Šiuolaikinė filosofija: globalizacijos amžius/red. Morkūnienė J. Vilnius: LTU, 2004.
29. Taljūnaitė M. Sociologinė pilietybės samprata ir modeliai// Filosofija. Sociologija. 2004, Nr. 2.
30. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 1985.
31. Vaišvila A. Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje. Vilnius: Litimo, 2001.
32. Vaišvila A. Žmogaus teisės ir jų istorinė raida// Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė: monografija. Vilnius: LTU, 2003.
33. Vaišvila A. „Pilietiškumas: demokratijos viltis ar persona non grata“//Pranešimas, skaitytas 2006 m. gruodžio 4 d. LR Seime konferencijoje –diskusijoje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje: valdžios ir piliečių dialogas“.
34. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje. 2004 metai, Apžvalga – Žmogaus teisių įgyvendinimo institutas. Vilnius. 2005.
35. Vaišvila A. Teisės teorija (vadovėlis). Vilnius: Justitia, 2004.
36. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija : mokomoji priemonė. Vilnius : Justitia, 2000.

Interneto svetainės

37. Metinis Prezidento Valdo Adamkaus pranešimas (2005 m.); prieiga per internetą: <http://www.president.lt/file/metinis2005.doc>; [prisijungimo laikas: 2006-06-07].
38. Lietuvos tauta: būklės ir raidos perspektyvų analizė; <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=38>; [prisijungimo laikas: 2006-09-04].
39. Straipsnis „Lietuvos visuomenė išlieka menkai organizuota“; prieiga per internetą: <http://www.nisc.lt/tyrimai.php>; [prisijungimo laikas: 2006-06-22].

40. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga; prieiga per internetą: <http://www.hrmi.lt/project.php?strid=1191&id=1504>; [prisijungimo laikas: 2005-12-19].
41. LR Seimo Peticijų komisijos 2005 metų darbo ataskaita; prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/owa-bin/owarepl/inter/owa/U0153942.doc>; [prisijungimo laikas: 2006-11-06].
42. Visuomenės nuomonės tyrimas; prieiga per internetą: <http://www.civitas.lt/lt/?pid=74&id=38>; [prisijungimo laikas: 2006-06-22].
43. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2004 m. ataskaita. prieiga per internetą: <http://www.lrski.lt/eiles/106.pdf>; [prisijungimo laikas: 2006-11-02].
44. www.transparency.lt.

SANTRAUKA

Atviros (pilietinės) visuomenės samprata ir jos tapatumo problema Lietuvoje

Socialinės tvarkos atvirumas, socialinio kompromisas, demokratinės ir totalitarinės valstybės santvarka, pilietybė, pilietiškumas, organizuotumas, piliečių aktyvumas, galimybės dalyvauti valstybės valdyme, teisinis nihilizmas

Darbe „Atviros (pilietinės) visuomenės samprata ir jos tapatumo problema Lietuvoje“ remiantis socialinės tvarkos atvirumo, socialinio kompromiso, demokratinės ir totalitarinės valstybės santvarkos, pilietybės, pilietiškumo, organizuotumo, piliečių aktyvumo, galimybės dalyvauti sprendimų priėmimo, teisinio nihilizmo, korupcijos (kaip teisinio nihilizmo raiškos forma) kriterijais bandoma atskleisti Lietuvos visuomenės, kaip lygiateisių piliečių bendrijos, realybė.

Tiek politologinėje, tiek teisinėje literatūroje vartojami „pilietinė visuomenė“ ir „atvira visuomenė“ terminai iš esmės apibrėžia tą pačią demokratinę visuomenę. Jų skirtumą galima būtų išvesti apibūdinant visuomenės demokratiškumą per savarankiško piliečio suvokimą (pilietinė visuomenė) ir socialinių grupių, visuomeninių organizacijų gebėjimą, teisę dalyvauti visuomeniniame gyvenime, sprendimų priėmimo („atvira visuomenė“). Tik atviroje visuomenėje, atviroje socialinėje tvarkoje gali būti užtikrinama subjektinė socialinių grupių teisė dalyvauti visuomeninės tvarkos kūryboje.

Igyvendindamas savo pilietines teises ir pareigas asmuo dalyvauja realizuojant Tautos suverenitetą, todėl pilietybė yra vienas svarbiausių šiuolaikinės civilizuotos valstybės elementų.

Tačiau ne pilietybė, o visuomenės narių gebėjimas pripažinti kito teisę, ją gerbti ir šio pripažinimo pagrindu kurti teisinę tvarką socialiniuose santykiuose, garantuoti ją be išorinės (valstybės) prievartos yra svarbus atviros visuomenės kūrimo veiksnys. Kokiu mastu visuomenė pajėgi be išorinės prievartos paisyti artimo teises, kaip ji įgyvendina savo teises, kokiu mastu jas gina – visa tai atskleidžia visuomenės dorovės, moralės kokybę, jos savivaldos, savireguliacijos gebėjimą. Jei visuomenės moralė (tuo pačiu ir savivaldos gebėjimas) smunka, atitinkamai smunka ir visuomenės galimybė būti pilietine visuomene, o tuo pačiu didėja visuomeninės tvarkos suvalstybinimo mastas, piliečiai iš savireguliacijos subjektų virsta reguliacijos objektais.

Esant moralei visuomenės krizei tarp piliečių nėra pasitikėjimo vienas kitu. Tai trukdo bendrai, organizuotai siekti bendrų tikslų, mažėja pilietinis aktyvumas, pasireiškiantis mažu aktyvumu tiek rinkimuose, tiek naryste nevyriausybiniuose organizacijose ar partijose. Lėto ir sunkiaus Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimosi, vyraujančio teisinio nihilizmo priežasčių galima ieškoti tiek mūsų šalies praeityje, tiek dabartyje.

SUMMARY

The conception of Open (Civil) society and problem of civil society identity in Lithuania

Openness of the social order, social compromise, democratic and totalitarian system, citizenship, public spirit, self discipline, civil activity, possibility to participate in decision making, juridical nihilism

In this master work „The conception of open (civil) society and problem of civil society identity in Lithuania” makes an attempt to discover the reality of Lithuanian society, as a community of equal citizens, using criteria such as: openness of the social order, social compromise, democratic or totalitarian system, citizenship, public spirit, self discipline, civil activity, possibility to participate in decision making, juridical nihilism and corruptions as (an) expression of juridical nihilism.

In the political and legal literature the terms „Civil society” and „Open society” basically define and describe the same concept – democratic society. The difference between the concepts is how they characterize democracy of society, social groups and non governmental organizations through their capabilities and rights to take part in social life and decision making. The subjective right of social groups to participate in the creation of social environment could be ensure only in open society and in fenceless social system.

Implementing civil rights and duties, the person takes part in the enforcement of State sovereignty. That makes the Citizenship one of the most important elements of modern state.

Not a citizenship, but the competence of the members of the society to recognize others rights, to respect them, to create judicial system and preserve it without the interference of power (of the state) are very important factors for the construction of the civil society. The level and quality of social morality as well as the ability of self rule shows us how society is capable to regard allied rights and with what extents it prevents and implements its rights. If the morality of society falls, the possibility of the society to become the civil society is minimized respectively. At the same time level of nationalization of social order increases. The citizens become the object of regulations instead of being subject of self–regulation.

When moral crisis appears, the confidence among citizens disappears. The absence of confidence does not allow pursuing common aims and diminishes civil activity. Diminished social activity reduces the level of active membership in NGO, political parties as well as participation in the elections. The reasons of slow and hard development of Lithuanian civil society could be discovered in our present and past.